

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli Ulusal Dergi)

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
**Siyasal Bilgiler
Fakültesi Dergisi**
JOURNAL OF MEDENİYET POLITICS

(Hakemli Ulusal Dergi)

Cilt/Volume: VII 2022 No: 1

İstanbul 2022

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Adress: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat,
Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy/ İstanbul

Telefon: +90 (216) 280 25 52

Fax: +90 (216) 280 25 55

Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr;

E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JM-P)'te yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aittir. Dergide yayınlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/alan editörlerimizi sorumlu kılmamaktadır.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)/Journal of Medeniyet Politics (JMP) elektronik olarak yayınlanmaktadır.

KURUCU VE İMTİYAZ SAHİBİ

(Rektör Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK Adına)
Prof. Dr. Hamdi GENÇ
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı

EDİTÖR

Prof. Dr. Hamdi GENÇ

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR (İktisat)
Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (Uluslararası İlişkiler)
Prof. Dr. Âlim YILMAZ (Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi)
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (Maliye)
Doç. Dr. Adem BALTACI (İşletme)

YARDIMCI EDİTÖR

Arş. Gör. Alperen ÖZKAN
Arş. Gör. Dr. Meysune YAŞAR

E-DERGİ YÖNETİCİSİ

Arş. Gör. Alperen ÖZKAN

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Hamdi GENÇ
Prof. Dr. Ahmet KAVAS
Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU
Prof. Dr. Murat TAŞDEMİR
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU
Doç. Dr. Faruk BAL
Doç. Dr. Cevdet KIZIL

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet KAVAS, (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Veli Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Hamza ATEŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi), Prof. Dr. Lütflihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi), Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi), Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi), Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi), Prof. Dr. Muhammed HARON (Botsvana Üniversitesi/Pretoria Üniversitesi), Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (Lincoln Üniversitesi), Prof. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi), Dr. Samir AMGHAR (Strazburg Üniversitesi).

İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS) / Journal of Medeniyet Politics (JMP)
2022, Cilt/Volume: VII, No: 1

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), yılda iki kere çıkan ulusal hakemli akademik bir dergidir.

Journal of Medeniyet Politics (JMP) is an national refereed academic journal and has published semi-annually.

HAKEM LİSTESİ

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ / UNITED STATES OF AMERICA

Prof. Dr. Osman KANE (Harvard Üniversitesi)

CEZAYİR / ALGERIA

Prof. Dr. Elkali GERBI (Medea Yahya Faris Üniversitesi)

Doç. Dr. Nadia TERCHOUNE (Medea Yahia Faris Üniversitesi)

FRANSA / FRANCE

Dr. Samir AMGHAR (Strasbourg Üniversitesi)

İNGİLTERE / ENGLAND

Prof. Dr. Thom BROOKS (Durham Üniversitesi)

İTALYA / ITALY

Prof. Dr. Michelangelo GUIDA (29 Mayıs Üniversitesi)

PORTEKİZ / PORTUGAL

Dr. Bruno Daniel de Brito Serra (Minho Üniversitesi)

TÜRKİYE / TURKEY

Prof. Dr. Âdem APAK (Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet KAVAS (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Azmi ÖZCAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Berdal ARAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Emel PARLAR (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Ferda HALICIOĞLU (Lincoln Üniversitesi)

Prof. Dr. Giray GÖZGÖR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Hamdi GENÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. İhsan GÜNAYDIN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Lütfihak ALPKAN (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muharrem ÖZTEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhittin ATAMAN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Ramazan GÖKBUNAR (Celal Bayar Üniversitesi)

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Tarkan OKTAY (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. V. Denizhan KALKAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Yüksel DEMİRKAYA (Marmara Üniversitesi)

Doç. Dr. Adem BALTACI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Cevdet KIZIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Çağlar YURTSEVEN (Bahçeşehir Üniversitesi)

Doç. Dr. Çiğdem NAS (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Doç. Dr. Dursun YENER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Prof. Dr. Etem Hakan ERGEÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Faruk BAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Filiz DIĞIRLIOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan KÖSEBALABAN (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilal GÖRGÜN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Hilmi ÜNSAL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin KAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail ERMAĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Leman ERDAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Levent ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Oğuzhan GÖKTOLGA (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Sabri AZGÜN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Salih İNCİ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman ELİK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Erdem TAŞ (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullatif ÇEVİKER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Arafat Salih AYDINER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Barış SOYBİLGİN (İstanbul Bilgi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZDEMİR (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erol MUZIR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAYRAM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Mehmet YALÇIN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YIĞIT (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nil DÖNER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen COŞKUN ALBAYRAK (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülfer VURAL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Halil Kürşad ASLAN (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Helin Sarı ERTEM (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İdil TUNÇER KILAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Sait TÜRKHAN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi M. Zahit ATÇIL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sabri TOPRAK (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCAOĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mertcan TAŞÇIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan GÖKSEL (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Onur DİRLİK (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özer SELÇUK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem YÜCEL (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tolga DURSUN (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tansu Hilmi HANÇER (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Dr. Mesut Malik YAVUZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

YENİ ZELANDA / NEW ZEALAND

Dr. Nazim TAŞKIN (Massey Üniversitesi)

YUNANİSTAN / GREECE

Dr. Sebahattin ABDURRAHMAN (SOAS, Londra Üniversitesi)

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: VII

2022

Sayı: 1

İÇİNDEKİLER

Fatma SARIASLAN, Ütopik Sosyalizm, Saint-Simon ve Mısır Modernleşmesi1-20

İbrahim KURAN, Halk Hikayelerinde ve Türkülerde Gündelik Direniş: Osmanlı-Türkiye Eşkiyaları Örneği21-34

Ahmet Ekrem KAYA-Mesut KARAKAŞ, Döviz Piyasası Baskısının Belirleyicileri Üzerine Asimetrik Bir İnceleme35-53

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: VII

2022

No: 1

CONTENTS

Fatma SARIASLAN, Utopian Socialism, Saint Simon, and Egyptian Modernization.....1-20

İbrahim KURAN, Everyday Resistance in Folk Tales and Ballads: The Case of Ottoman-Turkish Bandits21-34

Ahmet Ekrem KAYA-Mesut KARAKAŞ, An Asymmetric Analysis on the Determinants of Exchange Market Pressure: The Case of Turkey.....35-53

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VII/1 (2022), s. 1-20

ÜTOPİK SOSYALİZM, SAİNT-SİMON VE MİSİR MODERNLEŞMESİ

Fatma Sariaslan*

Özet

Çalışma sosyalizmin bir türü sınıflamasına sokulabilecek bir öğreti olan Ütopik Sosyalizmi merkeze alarak, bu öğretinin önemli düşünürü Saint-Simon'la onun takipçilerinin yani Saint-Simoncular olarak bilinen düşünürlerin 1800'lerdeki Mısır modernleşmesi ile ilişkisini mercek altına almaktadır. Saint-Simoncular, XIX. yüzyılda Mehmet Ali Paşa ve haleflerinin liderliğindeki Mısır'ı ideal topluma varmakta başlangıç noktası olarak telakki etmişlerdir. Nitekim Mehmet Ali'nin askeri reform bağlamında açtığı medreselerden Süveyş Kanalı projesine değin Saint-Simoncuların Mısır modernleşmesi açısından önemi gerek fikrî zemin gerekse somut uygulamalar açısından dikkate değerdir.

Anahtar kelimeler: *Ütopik sosyalizm, Saint-Simon, Mısır, Modernleşme*

* Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, fatma.sariaslan@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9295-6477.

UTOPIAN SOCIALISM, SAINT-SIMON, AND EGYPTIAN MODERNIZATION

Abstract

The study focuses on Utopian Socialism, a doctrine that can be classified as a type of socialism. It examines the relationship between the critical thinker of this doctrine, Saint-Simon, and his followers and Egyptian modernization in the 1800s. Saint-Simonians considered Egypt under the leadership of Mehmet Ali Pasha and his successors in the 19th century as the starting point for reaching the ideal society. The importance of Saint-Simonians in terms of the modernization of Egypt, from the madrasas opened by Mehmet Ali in the context of military reform to the Suez Canal project, is remarkable in terms of both intellectual ground and concrete practices.

Keywords: *Utopian socialism, Saint-Simon, Egypt, Modernization*

Giriş

Yunanca kökenli olan ‘ütopya’ kelimesi, *ou* (değil) ve *topos* (yer) sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur ve ‘hiçbir yer’ ya da ‘olmayan yer’ anlamına gelmektedir. Genel anlamıyla ütopya, yaşayanlara kusursuz bir düzen içerisinde bulunma imkânı sağladığı kabul edilen ideal ülke demektir. Bu kavram ilk kez Thomas Moore’un *Ütopya* (1516) adlı eserinde kullanılmıştır ve Moore türettiği bu terimi tümüyle akılcı bir biçimde yönetilen kolektif mülkiyete dayanan bir kent devleti olarak betimlediği bir ülke ile özdeşleştirmiştir (Moore, 1996). Aslında ütopyaların, terimin ortaya çıkmasından çok önce de var oldukları söylenebilir. Platon’un *Politeası* bu anlamda bilinen ilk ütopyadır, diyebiliriz. Bu çalışmada üzerinde durulacak olan konu ise, birçok düşünür ve yazarın kendilerine ait ütopyalarından ziyade sosyalizmin bir çeşidi olarak tasnif edebileceğimiz bir öğreti: Ütopik Sosyalizm. Bu bağlamda çalışmada önce ütopya sosyalizminin temel argümanlarına değinilmekte, daha sonra ütopya sosyalizminin üç önemli düşünüründen biri olan Saint-Simon’un görüşlerine yer verilmekte, son olarak da Saint-Simon’un takipçilerinin Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve haleflerinin önderliğinde gerçekleştirilen Mısır’ın modernleşmesi süreci ile ilişkisine ışık tutulmaya çalışılmaktadır.

Ütopik Sosyalizm

Ütopik sosyalizm, sınıf mücadelesinin gerekliliğini gözetmeden ve sosyalist dönüşümde proletaryanın devrimci rolünü öne çıkarmadan, bireyciliğin, rekabetin ve özel mülkiyetin egemenliğinin ortadan kaldırılacağı genel bir toplumsal dönüşümün mümkün olduğuna dair idealist reformcu görüşlere dayanan sosyalist bir öğreti olarak tanımlanmaktadır (Jones, 2005: 613-615). Ütopik Sosyalizmin önde gelen düşünürleri Fransa’da Saint-Simon ve Charles Fourier; İngiltere’de ise Robert Owen’dir (Uslu, 2015: 37). Saint-Simon’un 1802 tarihli *Bir Cenevre Sakininin Mektupları*, Fourier’in 1808’de yazdığı *Dört Hareket Teorisi*, Owen’in 1812-1816 tarihlerinde yayımlanan *Yeni Toplum Görüşü* adlı yapıtlarında ortaya koydukları ütopyaların en önemli ortak noktası, kapitalizmin ortadan kaldırılmasının temel ilke olarak belirlenmiş olmasıdır. Üçü de kapitalist sistemde sadece kötülük bulmakta ve bu sistemi adaletsiz, israfçı ve plansız olarak nitelendirmektedirler (Huberman, 2005: 45). Ancak bu noktada Robert Owen’in (1771-1858) bir sermaye düşmanı olmaktan ziyade, birçok sorunun sermayenin ortak kullanımı ile halledileceği inancında olan Britanyalı bir sanayici olduğuna dikkat çekmekte fayda var. Dolayısıyla Owen’in çalışma süreleri ve çalışanların serbest zaman hakkı konusundaki görüşleri özellikle dikkate değerdir. Bu kapsamda Owen:

“Ebeveynler, her iki cinsten çocuklarını, yedi ya da sekiz yaşında, yaz kış demeden sabahın altısında, zaman zaman kar ve ayazın ortasında fabrikalara göndermektedir. Bu fabrikalarda insan hayatı için elverişli olmayan bir çalışma ortamı vardır ve çalışanlar örneğin on ikiye kadar durmaksızın, o sıra verilen bir saatlik yemek molasından sonra ise gece sekize kadar çalışmaktadırlar.” diye yazmaktadır (Owen, 1995: 86).

Robert Owen bu denli yorucu çalışmanın çocukların iyi alışkanlıklara sahip olmamalarına yol açtığını; yoğun ve uzun saatler çalışmanın çocuklarda yol açtığı genel zihin tembelliğinin onları meyhanelere ve 'sarhoşluğun ayartıcı zevklerine' ittiğini söylemektedir. Owen'a göre, eğer çalışanların koşullarını iyileştirmek için iyi düşünülmüş yasal önlemler uygulamaya konulmazsa, işçiler ülkeyi er ya da geç korkunç ve belki de içinden çıkılmayacak bir tehlike içine sürükleyecek kaba ve vahşi bir karakter edinirken, işveren de onları önemsiz kazanç aygıtları olarak görmeye devam edecektir (Owen, 1995: 87).

Bir Fransız sosyalist olan Charles Fourier'in (1772-1837) önermiş olduğu toplumsal tasarımın temelinde ise "çalışanların toplumu" olarak adlandırılabilir olan koloniler yani "phalanstere" (falanster) bulunmaktadır. Fourier bu küçük topluluklardan oluşan birimlerde sanayinin yerine tarıma ağırlık verilen bir üretim modeli geliştirmeye çalışmıştır. Fransız Devrimi'ne ve beraberinde getirdiği karışıklıklara tanık olan Fourier, bu modellerin yaygınlaşması için bir devrim öngörmez; bunun yerine söz konusu toplumsal düzen için uygun koşulların tarihin doğal akışı içerisinde kendiliğinden oluşacağını savunur.

Hans Mühlestein, Fourier'in 1830 ve 1940'larda 'kitleler üzerinde herhangi bir etki yapmadan yalnızca gösterişsiz asalaklar gibi yaşayan bir sürü küçük burjuva kuramcısı ve hayalci yazara kaynak oluşturduğunu' belirtmektedir. Mühlestein, Fourier'in öğretisinden proletarya için sonuçlar çıkarmanın yalnızca Etienne Cabet olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim 1838'de İngiltere'den Fransa'ya dönen Cabet'in İngiltere'deki Chartist hareketinden ve Thomas Moore'un *Ütopya* eserinden etkilenerek devrimci olduğuna dikkat çekmektedir (Mühlestein, 1990: 30). Cabet *Icarie'ye Yolculuk* adlı eserinde *Icarie* adını verdiği komünal yerleşimde düzenin, otorite ile sağlanacağını öngörür. Bu ülkede, insanlar maksimum eşitlik, fakat minimum özgürlüğe sahiptirler. Mülkiyet ve paranın olmadığı çember şeklinde bir kent olan Icarie'de yalnızca örnek insanlar yaşar. Mühlestein, Saint-Simon, Fourier ve Owen'in sistemlerini bilimle ilgili olarak nitelerken Cabet'in sistemini salt proletaryacı ve bilimle pek az ya da hiç ilişkisi bulunmayan, buna karşılık kitleler üzerinde büyük etki yaratan bir sistem olarak görür (Mühlestein, 1990: 29).

Öte yandan ifade edilen düşünürlerin haricinde ve onlar kadar belirleyici olmasalar da ütopik sosyalizmin içeriği başka kuramcılar tarafından da tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda burjuvaların sözcüsü Fransız yazar Louis Reybaud'a (1799-1879) göre "sosyalizmden söz etmek bir ölünün başında nutuk çekmekle eşdeğerdir", yani sosyalizm adeta sonu yaklaşan bir rüyadır. Başka deyişle Reybaud sosyalistleri ütopycılıkla damgalamaktadır (Meriç, 2005: 164).¹ Engels'e göre ise Ütopik Sosyalizm Marx öncesi sosyalizm anlamına gelmektedir. Engels ütopik sosyalistlerin toplumsal problemlerin esasında ekonomik koşullarda gizli olan çözümünü insan düşüncesinden çıkarmaya çalıştıklarına ve bu nedenle teorilerinin eksik kaldığına dikkat çekmiştir. Ona göre, ütopycıların toplumsal sorunlara dair çözümünü beşer zihninde aramalarının nedeni sınıf ve üretim koşullarının henüz gerektiği kadar gelişmemiş olmasıdır (Çıvgın, 2011: 14). Bu bağlamda Engels'in kavramsallaştırmasıyla düşünüldüğünde, henüz endüstri devrimi olmadan endüstri toplumunu düşünen "ütopik sosyalistler", 'bilimsel sosyalizm' olarak adlandırılan sosyalist öğretiye karşıt olarak nitelendirilebilir. Nitekim Engels:

¹ Türkçe literatürde Cemil Meriç'in Saint-Simon üzerine kaleme aldığı kitap önemlidir. Alexandre H. de Groot'un tabiriyle "yalnız bir İslami liberal" olan Meriç'in (Groot, 1994:10) bu eseri, 1967 yılının sonunda Çan Yayınları tarafından basılmıştır. Bu çalışmada esas alınan baskısı, daha sonra İletişim Yayınlarından çıkan 1996 yılındaki 2. baskısıdır.

“1802’de Saint-Simon’un Cenevre Mektupları çıktı; teorisinin esaslarını daha 1799’da tespit etmiş olmasına rağmen, Fourier’nin ilk eseri 1808’de yayımlandı; 1 Ocak 1800’de Robert Owen, New Lanark’ın² yönetimini eline aldı. Bununla birlikte bu dönemde, kapitalist üretim tarzı ve onunla birlikte burjuvaziyle proletarya arasındaki çelişki, henüz tamamiyle gelişmemişti... 1880’e doğru, yeni toplumsal düzenden doğan çatışmalar eğer henüz oluş durumunda idiyse, bu çatışmaları çözme araçları da benzer bir durumda bulunuyordu... Bu tarihsel durum, sosyalizmin kurucularını da etkiledi. Kapitalist üretimin kaba koşullarına, kaba sınıf koşullarına, kaba teoriler uygun düşerdi. Ütopycılar, toplumsal sorunların henüz gelişmemiş ekonomik koşullarda gizli olan çözümünü insan beyninden çıkarmaya çalıştılar. Toplum yanlışlardan başka bir şey sunmuyordu; bunların ortadan kaldırılması aklın görevidi. Öyleyse, yeni ve daha mükemmel bir toplumsal düzen sistemi keşfetmek ve bunu topluma, propaganda yoluyla değil, mümkün olan yerlerde model deneyimleri örneği göstererek kabul ettirmek gerekliydi. Bu yeni toplumsal sistemler, daha baştan ütopyaya mahkûmdular. Ne denli ayrıntılı işlenirse, saf hayallere sürüklenmelerini o denli az engelleyebiliyorlardı.” (Engels, 1993: 45-47)

Öte yandan Cemil Meriç sosyal düşünceler tarihçisi Maxime Leroy’un görüşlerine atfen, sosyalizmler arasında bir kopuş olmadığı, aksine bir süreklilik olduğunu yazmaktadır. Ona göre, her biri sosyalin gelişmesinden, derinleşmesinden ibaret olan sosyalizmlerin, Marx’tan önceki versiyonlarını ‘ütopyacı’ olarak nitelendirmek doğru değildir. Saint-Simon ne kadar ütopyacıysa, Marx da o kadar ütopyacıdır. Ama hepsinin de temeli aynı, hepsinin de dile getirdiği aynı sınıfın, işçi sınıfının acıları ve ümitleridir (Meriç, 1996: 73).

Cemil Meriç ünlü Rus Marksist G. V. Plehanov’un ise Ütopik Sosyalizmi şöyle açıkladığını aktarıyor:

“Madem ki insan hiç değişmiyor, madem ki insan tabiatının belli başlı özelliklerini tanıyınca, onlardan toplum ilmi ve ahlakla ilgili bütün hükümleri matematik bir kesinlikle çıkarabiliyoruz, neden insan tabiatının ihtiyaçlarını yüzde yüz karşılayan ideal bir rejim düşünmeyelim?... XIX. yüzyılın ütopyacı sosyalistleri de bu konuya dört elle sarıldılar. İnsan onlar için de XVIII. yüzyıl Fransız materyalistleri için de sosyal çevrenin eseri. Onlar da materyalistler gibi fasit bir daire içindedirler: sosyal çevredeki değişiklikleri insanın değişmez özellikleriyle açıklamaya kalkarlar.” (Meriç, 1996: 70).

Aslında tüm ütopyaların nihai amacı en iyi kanunları bulmaktır. Bunun için de en önemli ölçüt olarak genellikle insan doğası alınmaktadır. Saint-Simon da öncü çalışmalarında daha ziyade insan üzerine odaklanmış ve özcü bir yaklaşımla ele aldığı ‘insanı’ bilimsel bir perspektiften incelemeye, anlamaya ve değerlendirmeye çalışmıştır (Özmen, Akalın, 2021: 47). Ütopik Sosyalistlerden Saint-Simoncular da bu noktada benzer bir eğilim sergilemiş ve felsefelerini ‘insan tabiatı hakkında yeni bir anlayışa dayandırmak’ iddiasında olmuşlardır (Meriç, 1996: 70).

² New Lanark, İskoç kenti Lanark’ın yakınında bir pamuk eğirme fabrikası; 1784’te küçük bir kentçik ile birlikte kuruldu.

Saint-Simon ve Takipçileri

Claude Henri de Rouvroy ya da daha bilinen adıyla Kont Claude de Saint-Simon (1760-1825) XVIII. yüzyıl Fransa'sında aristokrat kökleri olan bir ailede dünyaya gelmiştir. “İkiz devrimler”e tanıklık eden Saint-Simon, bir yandan Fransız Devrimi'nin ardından toplumda yaşanan karmaşayı, diğer yandan Endüstri Devrimi sonrası toplumların nasıl dönüşüm geçirdiğini anlamlandırmaya ve açıklamaya çalışmış; geliştirdiği toplum kuramı ile toplumsal devinimlerin ortaya çıkardığı sorunlarla baş etmeyi, onların üstesinden gelmeyi amaçlamıştır. Düşünce adamı olmasının yanı sıra oldukça aksiyoner de biri olan Saint-Simon, Amerikan ihtilâlinde savaşmış ve barıştan sonra Meksika valisini Nikaragua'da Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanusu birleştirecek bir kanal açmaya teşvik etmişti; daha sonra da İspanya'da Madrid'i denizle birleştirecek bir proje üzerinde çalışmıştı. (Lukes, 2011: 109).

Cemil Meriç'in hem sanayi devriminin hem de sosyalizmin ideoloğu olarak; Engels'in ise “büyük Fransız Devrimi'nin oğullarından biri olan” nitelendirdiği Saint-Simon, sanayi devriminin ortaya çıkardığı sorunları yalnızca bilimsel düşüncenin çözebileceğine inanıyordu. Saint-Simon'a göre, ihtilalle birlikte gün yüzüne çıkan fikirler toplumu dönüştürmek ve geliştirmek noktasında kâfi değildi; hatta bu düşünceler Fransız toplumunda esaslı problemlere yol açmıştı. Bunun aşılabilmesi için Fransız toplumunda yapıcı bir yenilik yapılması gerekiyordu ve bu da ancak ve ancak endüstrileşme ile mümkün olacaktı. Bu yenilikle beraber bilime ve sanayiye dayalı bir toplum inşa edilmeliydi. Zira Saint-Simon toplumun asıl gücünün üretime ve sanayiye dayalı olduğuna inanıyordu. Saint-Simon tarımdan sanayi toplumuna dönüşümü açıklarken ise, toplumdaki felsefi ve siyasal sistemlerdeki değişimlere işaret etmekteydi. Ona göre felsefi sistemdeki değişim “teolojik sistemden dünyevi ve pozitif” olana doğru bir seyir izlerken, siyasal sistemdeki değişim ise “keyfi düzenden sınaî sisteme” doğru bir yönelim izlemekteydi (Göle, 2008: 39). Saint-Simon, keyfi düzen olarak değerlendirdiği kölelik ve feodal sistemlerinin düzensizlik ve huzursuzluk kaynağı iken, toplumların evrimleşerek vardığı sanayi sisteminin ise üretimin artırılması sayesinde toplumsal huzuru beraberinde getireceğini ileri sürmekteydi. Öyle ki üretime ve sanayiye dayalı toplum fikri onun, tarihsel materyalizm teorisinin öncüsü olarak telakki edilmesinin önünü açmıştır.

Öte yandan Saint-Simon'un görüşleri yalnızca yaşadığı dönemle sınırlı kalmamış, hatta düşünsel sermayesi daha ziyade kendisinden sonraki dönemlerde ve birbirinden oldukça farklı siyasal fikirlere sahip düşünürlerde karşılık bulmuştur (Simon, 1976: 15-16). En başta, Marks'ın ilerleme kuramı, kaynağını politik iktisat ve Hegelci felsefi geleneğinden almakla birlikte, Saint-Simon'un ütopik sosyalizmi, bu iki kaynağa ek olarak Marksizm'in üçüncü kaynağı konumundadır (Uslu, 2015: 37). Marx sosyalizminin, Saint-Simonculuğun doğal bir sonucu olduğu açıktır. Ancak Marksizm Saint-Simon sosyalizminin gelişmesinden de ibaret değildir ve bünyesinde yeni unsurları barındırmaktadır. Yine de Marx'ın fikri gelişiminde Saint-Simonculuğun payı inkâr edilemeyecek kadar büyüktür. Cemil Meriç, Marx'ın ‘Hegel'i okuyan ve yarım asır sonra dünyaya gelen bir Saint-Simon’ olarak gördüğünü yazmaktadır. Nitekim Meriç'in Leroy'ya atfen belirttiği gibi, hem Marx hem Saint-Simon tarih ve ekonomiye dayanmaktadır; her ikisi de üretimi arttırmak için toplumu ekonomik planda düzenlemek istemektedir. Marx'a göre, geleceğin mimarı proletaryadır. Ancak Marx'ın “proletarya”ıyla Saint-Simon'un “üretici”si arasında büyük bir yakınlık vardır. Nitekim proletarya burjuva aydınlarıyla işbirliği yaparak gelecektir; işçi sınıfı zafere ulaşmak için, orta sınıflara dayanacaktır (Meriç, 1996: 111). Saint-Simon'un fikirlerinin etkileri hususunda Cemil Meriç şöyle yazmaktadır:

“Ne olursa olsun, ondokuzuncu asır bir Saint-Simon asrı. O büyük düşüncenin yoğun olmadığı tek dahi yok: Hugo da, Vigny de, Wagner de zaman zaman Saint-Simoncu. Liszt de, Henri Heine de onun şakirdi. Le Play, Lamennais, Marx, Proudhon ... ve niceleri.” (Meriç, 1996: 108-109).

Saint-Simon'a göre, emeği yücelten bir toplum olan endüstri toplumunda iki ana sınıf vardır: Üretime katkı sağlayanlardan oluşan endüstri sınıfında yer alan çalışanlar yani “bal arıları” ve çalışmayan sınıf yani “eşek arıları” ya da “aylaklar”. Hangi iş kolunda olduğu veya çalışma şeklinin nasıl olduğu ayrımı yapılmaksızın çalışarak ve üretime katkıda bulunarak topluma fayda sağlayanlardan oluşan çalışanlar sınıfında; tüccarlar, yatırımcılar, fabrikatörler, mühendisler, bankacılar, bilginler, sanatçılar, memurlar, işçiler bulunmaktadır (Meriç, 1996: 61). Yine “endüstrinin teorisini” yapan bilim adamları da bu sınıfın içinde yer almaktadır (Simon, 1976: 19). Saint-Simon'a göre herhangi bir üretim sonucu oluşmadığı için faiz ve rant bireyin bireyi sömürmesi manasına geldiğinden, soylular, askerler, hukukçular ve toprağa alın terini katmayan rant geliriyle yaşayanlar mülk sahipleri aylaktır ve üreten sınıfları sömürmektedir (Swingewood, 1998: 57-59). Feodal toplumun aksine saygınlığın ve itibarın kaynağının emek ve çalışma olduğu, tembelliğin ise küçümşenen bir davranış olarak değerlendirildiği endüstri toplumunda, herkes kendi yeteneği ve becerisi ölçüsünde kazanmaktadır. Özetle, Saint-Simon'a göre sosyal hayatta kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak olan ayrışma ve tabakalaşma bireylerin doğuştan getirdikleri imtiyazlar yerine; bilim ve dehaya dayanmalıdır.

Saint-Simon için endüstri toplumunda herkesin çalışması elzemdir ve her birey çalışmasının karşılığını liyakatine göre almalıdır. Bu temel ilkelerin ahlaki bir dayanışmayı beraberinde getireceğini öngören Saint-Simon, endüstri toplumunun işçi ve işveren arasında bir işbirliği yaratacağını savunmaktadır. İşte bu dayanışma ve işbirliği, baskıya dayalı yönetimlere son verilmesini mümkün kılacaktır. Bu bağlamda Saint-Simon sanayi toplumunun iki hedefi olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan biri toplumun üyeleri arasında ortaklık ilişkileri tesis etmek iken, bir diğer amaç toplumdaki üyeler arasında barışçı ilişkiler oluşturmaktır. Savaşların beslediği, refah ve servet unsurlarının çok küçük bir azınlığın elinde toplandığı feodal düzen, sınıflar arası ilişkilerin zora ve baskıya dayalı olmasını beraberinde getirmişti. Oysa zor ve baskı sanayi toplumunda söz konusu bile değildir; tüm bireylerin kendi emeği ile üretime katıldığı, herkesin ahlaki açıdan birbirine karşı sorumluluk duyduğu, hiç kimsenin kendisini kolektivitenden ayrı konumlandırmadığı, bir anlamda çalışanlardan müteşekkül bir ordu içerisinde yer aldığı bilincinde olduğu ve çalışanların dayanışma ilişkileri kurduğu bir toplumdur bu. Bu noktada Saint-Simon, toplumdaki sınıf bilincinin tesis edilmesindeki gereken temel unsurun sınıf ahlaki olduğunu ileri sürer. Bu bilinç seviyesine ulaşan çalışanlar, aynı sınıf içerisinde konumlandıklarının farkında olacak ve kendi sınıflarına ilişkin hayati önem taşıyan görevlerini içtenlikle yerine getireceklerdir. Saint-Simon bir diğer önemli bir vechesi ise merkezîyetçiliktir. Saint-Simon daha ziyade adem-i merkezîyetçi modeller ortaya koyan diğer erken dönem sosyalist düşünürlerden farklı olarak; ekonominin merkezi bir idare yoluyla örgütlendiği bir sistemin hedeflediği toplumsal düzeni daha işlevsel bulmaktadır (aktaran, Uslu, 2011: 49).

Saint-Simon'un düşünceleri bir ekol olarak kabul edilmekte ve bu ekolün takipçisi olan entelektüeller de literatürde “Saint-Simonian” ya da tam Türkçe ifadesiyle “Saint-Simoncular” olarak adlandırılmaktadır. Saint-Simoncular denildiğinde ilk olarak Aguste Comte

akla gelmektedir. 1818 yılında Saint-Simon'la tesadüfen tanışan Comte, ondan çok etkilenerek kendisini olduğu gibi ona bırakmıştır. Dört yıl boyunca onunla çalışmış ve kendisine karşı bir hoca saygısı duymuştur. Fikirleri ile beslenmiş, kendi kendisine "Saint-Simon'un talebesi" adını vermiştir. Sosyolojinin var oluşunda katkıları yadsınamayacak olan Comte, pozitivist metodunu inşa ederken büyük ölçüde Saint-Simon'un görüşlerinden etkilenmiştir. "École Polytechnique"³ mezunu bir Saint-Simon" olarak nitelendirilen Comte, insan zekâsının özünüle uğraşan mantıkçılar ve psikologların iç gözlemlerle sınırlı yöntemlerini boş bir metafiziğe varabileceği için abes buluyordu. Ona göre, zekânın kendisinden ziyade, belirtilerine yani bilimlere ve bilimsel yöntemlere eğilmek gerekiyordu. Bilimleri bu türden bir perspektifle incelemek, bilimlerin ve insan zekâsının felsefesini yapmak anlamına gelecekti; böylelikle siyaset pozitif bir bilim haline gelecek yani müspetleşecekti; ve nihayet bilimlerin zirvesinde yer alacaktı. Siyasetin bir bilim niteliği kazanabilmesi için, pozitif metodu belli olaylara uygulaması gerekiyordu. Siyasetin konusu, ekonomik hayattı. (Meriç, 1996: 82-83). Her ne kadar 1822'den itibaren Comte bu kadar hayran olduğu hocasından ayrılmış (Bruhl, 1970: 7) olsa da, Comte'un, düşünüş ve söylemlerini büyük oranda Saint-Simon'a borçlu olduğu söylenebilir. Bu noktada ünlü sosyolog Emile Durkheim'in, pozitivistizm ve pozitif bilimlerin yöntemlerini sosyal bilimlere uygulayan sosyoloji biliminin kurucusu olarak Comte'u değil; Saint-Simon'u gördüğünü hatırlamakta fayda var:

"Fransa'nın düşünce tarihinde iki büyük akım var: Descartes'çılıkla pozitivistizm. Pozitif felsefenin adı, temelleri hatta taslağı Saint-Simon'un eseri. Sosyolojinin gerçek kurucusu da Comte değil, Saint-Simon". (Meriç, 1996: 125):

Takipçileri de tıpkı Saint-Simon gibi toplumun daha iyiye götürülmesi noktasında fikirler üretmeye ve sanayi devriminin neden olduğu toplumsal eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik öneriler getirmeye çalışmışlardır. İlk Saint-Simoncular, henüz Saint-Simon hayatında iken ortaya çıkmış olan ve Saint-Simon'un son yıllarını birlikte geçirdiği büyük kısmı *École Polytechnique*'tan mezun olmuş dostları ve takipçileridir. Saint-Simoncular doğrudan sanayi üretimi ile ilişkisi olan mühendis, bankacı ve ekonomistlerden oluşan ve ekseriyetle halkçı yönleriyle bilinen bir sosyal gruptan oluşmaktadır. Saint-Simon'un ölümünden sonra onun görüşlerini sürdüren bazıları siyasete atılmış ve sosyalizmin öncülleri olmuşken, bazıları ise daha ziyade sanayide faaliyetlerine devam etmişlerdir. Sosyo-ekonomik refahın Saint-Simon'un fikirleri doğrultusunda temin edilmesi bütün bu fikir adamlarının ortak paydasını oluşturmuştur (Özmen, Akalın, 2021: 57).

³ *Polytechnique* (Politeknik) olarak da bilinen École Polytechnique, prestijli bir Fransız mühendislik okuludur. 1794 yılında Fransa'daki mühendis ihtiyacına bir yanıt olarak, École Centrale des Travaux Publics (Central School of Public Works) adı altında kurulmuştur. Bir yıl sonra École Polytechnique adını alarak eski Bourbon Sarayı külliyesine taşınan okulun misyonu, öğrencilerine matematik, fizik ve kimyaya güçlü bir vurgu yaparak çok yönlü bir bilimsel eğitim sağlamak ve mezun olduktan sonra ulusal bayındırlık enstitülerine girmeye hazırlamaktır. Aynı yıl, prestijli öğretmenler profesör olarak okula atanmış ve bir giriş sınavıyla Fransa'nın tüm bölgelerinden öğrenciler alınmıştır. 1798'de yaklaşık 50 École Polytechnique öğrencisi, bir düzine profesör ve öğretim üyesiyle birlikte Mısır gezisinde Napolyon Bonapart'a eşlik etmiştir. École Polytechnique, 1970'te Savunma Bakanlığı'na bağlı bir kamu kuruluşu haline gelmiştir. 2022'de kadınların okula ilk kabul edilmişlerinin 50. yılı kutlanmıştır. (École Polytechnique, 2022).

Saint-Simoncular ve Mısır Modernleşmesi

XIX. ve XX. yüzyılın Mısır'ı kendine has modernleşme süreci ile diğer ülke modernleşme tecrübelerinden ayrılmaktadır. Bunda Osmanlının Mısır Valisi Mehmet Ali Paşanın reformcu yönetim tarzı etkili olmuştur. Nitekim Osmanlı Tanzimat'ından bile önce gerçekleşen büyük erken modernleşme hamlesinin bir örneğini hayata geçiren Mehmet Ali Paşa, 1805'te Mısır valisi olmuş ve gücü giderek azalan Osmanlı devletinde 1949'a değin bağımsız bir hanedanlık kurmuştur. Bu özerk konumunu güvence altına alabilmek için askerî reformun gerekli olduğunu düşünen Mehmet Ali, modern bir devlet sistemi oluşturarak kalkınma sürecini başlatmıştır. Mehmet Ali'nin bu hamlesi daha sonraları "savunmaya yönelik kalkınmacılık" olarak nitelendirilmiştir (Gelvin, 2019: 86-90). Mehmet Ali'nin bu kalkınmacı ve reformist modelinin tesisinde ona yardımcı olan Avrupalıların bir kesimini de Saint-Simon'un düşünsel zemininden beslenen Saint-Simoncu düşünürler oluşturmaktaydı.

Saint-Simoncular, dünyanın demir ve çeliğe dayanan, dolayısıyla da bilim ve teknikle inşa edilecek modern bir kültür ekseninde dönüştürebileceklerine inanmış ve Mısır'ı bu dönüşümün adeta bir üssü yapmak istemişlerdir (aktaran, Ergün, 2015: 286). Mitchell'in ifadesiyle, "XIX. yüzyıl Kahire'si -askeri subaylar, Saint-Simoncu mühendisler, eğitimciler, doktorlar ve diğerleri gibi- pek çok Avrupalı için disipliner bir iktidarın yeni yöntemlerine dayanan modern bir devletin kurulmasına yardım etme fırsatı sağlamıştı." (Mitchell, 1991: x). Saint-Simon'dan ilhamla geliştirdikleri fikrî akım çerçevesinde 1830'larda dünyanın sanayileşmesi projesini Mısır'ın içinden başlatmak için Kahire'ye seyahat eden ve yeni 'sosyal bilim' dinine inanan Saint-Simoncular da işte bu dönüştürücü zihniyeti taşıyan Avrupalılardandı. Sain-Simoncular özellikle Süveyş Kanalı'nın inşası konusunda çok isteklidir (Richmond, 1977: 91). Süveyş Kanalı'nı tasavvur ettikleri dünya için önemli bir eser olacağını düşünüyorlardı. Saint-Simoncu düşünürlerin yayın organları *Globe*'ün editörü Michel Chevalier, dünyayı metaların serbest dolaşımına açmak için Panama ve Süveyş'te kanallar inşa edilmesini savunuyordu. Dolayısıyla Saint-Simonculardan müteşekkil bir grup, yeni bir medeniyetin yaratılması heyecanı ile 1833 yılında Mısır'a geldi ve kanal üzerinde hassaten çalışmaya başladı (aktaran, Akalın, 2011: 12). Nitekim Saint-Simoncu sosyal reformist ve gazeteci, aydın Barthélemy-Prosper Enfantin (1796-1864) kanal konusundaki görüşlerini Mehmet Ali Paşa'ya iletti ve ondan bir ferman alarak kanalın açılmasını sağlamak için ciddi gayret sarfetti.⁴ Enfantin, 1825'te Saint-Simon'la tanışmış ve onunla kurduğu dostluk, düşüncelerine ve yaşamına yeni bir yön vermiş; 1829'da da Saint-Simoncu hareketin kabul edilen liderlerinden biri haline gelmişti. Saint-Simoncular için Akdeniz "Doğu ve Batı'nın zıfafa yatağı" idi (Meriç: 2018: 64) ve proje muhakkak hayata geçmeliydi. Enfantin'in Süveyş Kanalı'na ilişkin tutkulu isteği öyle güçlüydü ki, her fırsatta bu hedefi hatırlıyor ve çevresindekilere de hatırlatıyordu. Cemil Meriç feminizm davasına baş koyan Paris'teki Saint-Simon takipçilerinden bir kısmının, İzmir'den Mısır'a gidip Enfantin'le buluştuğunu yazmaktadır. Enfantin'in bütün ümitlerinin kadında gerçekleşeceğine inanan bu coşkun Saint-Simonculara kadına ulaşmanın yolunun endüstriden geçtiğini söyler ve onlara şöyle der: "Nişanlımız şimdilik yeryüzüdür, anamız odur. Kucaklayalım dünyayı, okşayalım. Kazmaya, küreğe sarılalım, Süveyş Kanalını açalım." (Meriç: 1996: 105).

⁴ Aşağıda da belirtileceği gibi Enfantin Mehmet Ali Paşa'nın açtığı yüksek medreselerde eğitmen olarak da çalışmıştır.

Ancak Enfantin'in çabaları Mehmet Ali Paşa yönetiminin demiryolu ve Delta Barajı projesine öncelik vermesi nedeniyle sonuç vermez. Enfantin Fransa'ya döndükten sonra, kanalına hayata geçirilmesi için gereken çalışmaların yapılmasını teminen 1846 yılında *Societe d'Etudes pour le Canal de Suez*'i kurar (Richmond, 1977: 91). Ancak Fransa'ya dönmeden önce, 1833'ten Kahire'ye konsolos olarak gönderilen ve 1837'ye kadar Mısır'da kalan Ferdinand de Lesseps'le (1805-1894) tanışmış ve onu ciddi biçimde etkilemiştir. Nitekim 1869'da açılıp Akdeniz ve Kızıldeniz'i birleştirerek Mısır'ın dünya ticaretindeki yeni önemini ziyadesiyle ortaya koyan Süveyş Kanalı, Saint-Simoncu mühendis Ferdinand de Lesseps tarafından inşa edilecektir (Mitchell, 1991: 16-17).⁵ Öte yandan sadece mühendis olarak değil aynı zamanda sermaye sahibi olarak da Süveyş Kanalı'nın inşasına dâhil olan Saint-Simon talebeleri bulunmaktaydı. Nitekim Saint-Simoncu düşünürler içerisindeki bir grup da, banker kökenli ailelerden gelen Yahudi aydınlardı.⁶ Bu aydınlar Fransa'da ikinci imparatorluk döneminde, bankaların gelişmesini, demiryollarının ve Süveyş kanalının inşa edilmesini sağlayan ciddi bir ekonomik güç hâline gelmişlerdi (Lukes, 2011: 114-115).

Mehmet Ali Paşa Dönemi Modernleşmesi ve Saint-Simoncular

Merkeziyetçi bir otorite kurmayı hedefleyen Mehmet Ali Paşa, idaresinin ilk yıllarında hâkimiyetini pekiştirmeye çalışıp kendisine muhalif Memluk liderlerini bertaraf etti; ardından da Mısır'ın ekonomik ve askeri genişlemesine yöneldi (Cleveland, 2008: 77). Mısır'a yönelik yabancı saldırılardan (ki İngiltere 1807'de ülkeyi işgal girişiminde bulunmuş ve yenilgiye uğratılmıştı) veya Osmanlı padişahının kendisinin yerine başkasını geçirmesinden veya azletmesinden kaygı duyan Mehmet Ali, orduyu güçlendirmeye ve bir donanma filosu kurmaya karar verdi. Saint-Simon'un toplumsal değişimi ele alırken, sanayiinin yanı sıra üzerinde ısrarla durduğu bir diğer kurumsal yapının ordu olduğu düşünüldüğünde, sanayileşme girişimlerinin ilk hedefinin Mısır'ın kendi askeri donanımının imal edilmesine odaklanmış olması ayrıca önem arz etmektedir. Zira Saint-Simon her ne kadar askeri toplumsal yapıya sert eleştiriler getirse de, savaşın en mühim endüstri olduğuna inanıyordu. Bütün endüstrilerin savaşın emrinde olduğunu, üretmenin de tüketmenin de zenginleşmenin de fakirleşmenin de savaşlarda kazanılan galibiyetler ile bağlantılı olduğunu düşünüyordu (Özmen, Akalın, 2021: 49). Mehmet Ali'nin açtığı ve büyük ölçeklerde üretim yapmayı başaran yeni fabrikalar, önceden ithal edilen hemen her askeri donanım malzemesini üretmeye, açılan yeni tersanelerle gemiler inşa etmeye başladı. Böylelikle dışarıdan ithalat zorunluluğunu ortadan kaldıracak bir askeri-sınai kompleks hedefine ulaşılmış; ordu modernleştirilip yeni silahlarla teçhiz edilmişti.

Modernize edilmiş bir ordunun silah fabrikaları ve tersanelerin yanı sıra çadır ve üniforma üretecek tekstil fabrikalarına da ihtiyacı vardı (Goldschmidt & Davidson, 2007: 231). Dolayısıyla sanayileşmenin bir başka yönünü dokuma fabrikaları kurarak ülke içerisinde

⁵ Mitchell'in Foucault ve Derrida'nın çalışmalarından hareketle "sömürgeleştirme" kavramını Mısır örneğinden hareketle post-yapısalcı bir formda tartışan ve ilk olarak 1988'de yayımlanan bu çalışması Türkçeye de tercüme edilmiştir. Bkz. (Mitchell, 2001).

⁶ Ütopik sosyalizmin Siyonist "çalışma hayatının fethi" anlayışının da ideolojik kökenini oluşturduğunu ve bunun özellikle 1904-1914 ve 1918-1923 yıllarındaki Filistin topraklarına yönelik ikinci ve üçüncü *aliyo*lar (çoğulu *aliya*) yani göç dalgalarının sonucunda oluşturulan (karşılığını "toprağın fethi" sloganında bulan bir başka Siyonist anlayışla birlikte) Histardutlarda (işçi federasyonu) somut bir yansıma bulduğunu da belirtmek gerekir. Esasında bu dönem göçlerinin ideolojisi, yani ikinci ve üçüncü *aliya* ideolojisi günümüzde İsrail İşçi Partisi'nin resmi ideolojisi olan "İşçi Siyonizmi" olarak sürmektedir. Bkz. (Gelvin, 2019: 260-261).

yetiştirilen pamuk ve keteni buralarda işlemek oluşturuordu. İşlenecek hammadde noktasında pamuk en başta geliyordu. Zira Mehmet Ali Paşa pamuğu geniş kapsamlı bir ekim politikasıyla ülke genelinde en önemli tarım ürünü konumuna getirmişti.⁷ İçeride hammadde olmanın ötesinde pamuk kazançlı bir ihraç kalemiydi de. 1821'de Fransız mühendis Jimel'in geliştirdiği ve Avrupa tekstil sanayiinde benimsenen uzun lifli pamuk, Mısır'ın en çok getirisi olan ürünü oldu. Mısır'ın uzun lifli pamuğu Avrupa'ya satma imkânı bulması elbette dönemin konjonktürüyle de ilgiliydi. Nitekim 1861-1865 yıllarındaki Amerikan İç Savaşı'nın yarattığı fiyat artışları Mısır'ın pamuk ihracatının zirveye çıkmasında önemli bir etken oldu (Gelvin, 2019: 87-88). Böylelikle pamuk ihracatı Mısır'ı Avrupa merkezli dünya ekonomisine entegre etti (Lockman, 2016: 127). Artık Mısır'ın gelirleri doğrudan doğruya pamuğun dünya piyasalarındaki fiyatına endekslenmişti. Nitekim 1823 yılına gelindiğinde Mısır'ın ticaretinin yüzde 50'den fazlası artık Osmanlı Devleti'yle değil, Avrupa ile idi (Gelvin, 2019: 87).

Öte yandan tekstil sanayiinin girdisi olan tarım ürünlerinin verimliliğinin artırılması Mısır için oldukça elzemdi. Dolayısıyla tarımda atılım için gerekli olan barajlar ve kanalların inşasına girildi. Yeni sulama tesisleri sayesinde önceden tek ürün alınan arazilerde yılda üç kere hasat yapılır hale gelindi. Mehmet Ali Paşa'nın merkezîyetçi idaresi altında artık devlet köylülerin yetiştireceği ürünü belirliyor, tohum, alet ve gübre tedarik ediyor, bütün ürünü köylüden satın alıp kârını koyarak dışarıya satıyordu. Böylelikle Mısır Ortadoğu'nun geçimlik ekonomiden ihracata yönelik ekonomiye geçen ilk eyaleti oldu. Mehmet Ali Paşa bu gelirle askerî ve endüstriyel gelişme programlarını finanse ediyordu (Goldschmidt & Davidson, 2007: 231).

Mehmet Ali Paşa'nın tarıma dayalı modern bir sanayii uygulamaya çalışması ve bunu da merkezîyetçi bir biçimde hayata geçirmesi Saint-Simoncuların düşünsel zemini ile örtüşmekteydi. Zira Saint-Simon öğretisiyle beslenmiş bazı düşünürler, Mehmet Ali'yi tam da Saint-Simoncu düşünceye dayanan ideal bir toplum fikriyle Mısır'da bir takım denemelere girişen ve bu fikir ekseninde birtakım uygulamalar yapan aydınlanmacı bir otokratik lider olarak görüyorlardı (Rafeq, 2017: 288).

Diğer taraftan ordunun modernizasyonu kaçınılmaz olarak harp okulu, ordunun destek hizmetlerinde ihtiyaç duyulan (süvari, topçu, piyade ve deniz subayları, işaret memurları, doktorlar ve veterinerler, alay birlikleri ve mühendisler gibi) kadrolar için bir eğitim programının geliştirilip yaygınlaştırılmasını da beraberinde getirdi. Dolayısıyla mevcut askerî kadroların eğitilmesi amacıyla kuşuların ve eğitim kamplarının yanı sıra 1820'lerden itibaren bir düzineden fazla yüksek medrese açıldı.⁸ Daha sonra 1908'de Mısır Üniversitesi adıyla açılacak olan Kahire Üniversitesi'nin temellerini teşkil eden bu okulların birçoğu, Saint-Simoncuların dâhil olduğu, Paris'teki *École Polytechnique*'te eğitim almış Fransız ve Mısırlı askerî mühendisler ve bilim adamları tarafından yönetiliyordu. 1830'ların ortasında

⁷ Pamuk İngilizlerin Mısır yönetimini fiilen denetlemeye başladığı 1882'den sonra daha da önemi artan bir stratejik ürüne dönüşecektir. Nitekim İngiliz yönetiminin baraj, bent ve sulama kanallarının ülke çapında yaygınlaştırılmasındaki itici güç pamuk olacaktır. Bkz. (Owen & Pamuk, 2002: 48). Bu noktada İngilizler'in Mısır'da kendileriyle rekabet edebileceği ihtimali olan sanai yatırımlara engel olduklarını ve Mısır topraklarına kendi çıkarlarına olacak şekilde yani İngiliz tekstil endüstrisini desteklemek amacıyla tek tip bir ürün olarak pamuk ekimine odaklandıklarını vurgulamakta fayda var. Öte yandan, anılan dönemde dokuma fabrikaları için, Suriye ve Lübnan'dan ipekböceği ve dut ağaçları, Hindistan'dan ise kaşmir keçileri getirildiği bilinmektedir (Sayyid-Marsot, 2007: 55-56).

⁸ Detaylı bilgi için bkz. (Ceylan, 2010: 16- 21).

bu bilim adamları daha kapsamlı bir askeri eğitim politikası hazırlamaktan sorumluydu. Bu ekibin Şubat 1835'te hazırladığı yeni eğitim planı, öncelikle birliklerin talimlerinin ve eğitimlerinin geliştirilmesini salık veriyor ve bir yıl sonrası için de askeri eğitim okullarının yeniden düzenlenmesi çağrısında bulunuyordu. İkinci plan ise, dördü Kahire'de ve geri kalanı taşra kasabalarında olmak üzere öğrencilerinin asker olarak istihdam edileceği elli ilköğretim okulundan oluşan bir sistem için çağrıda bulunuyordu. Plan aynı zamanda disiplin, fiziksel uygunluk, müfredat, sınavlar, giyim, tayin, öğretim kadrosu, yönetim ve teftiş konularını içeren tek tip kurallar koyuyordu.⁹ Ayrıca bu okullardan 1834'te Kahire'nin kuzeybatısındaki Bulak'taki Mühendis Okulu (Medresetü'l-Mühendishane) Paris'teki Fransız *École Polytechnique* örneğinden ilham alınarak açılmıştı ve de aynı adla anılıyordu. Okulun kurulmasında Saint-Simoncu düşüncenin önde gelen isimlerinden Saint-Simoncu bir sosyal bilimci ve mühendis olan Charles Lambert öncü rol oynamıştı (Mitchell, 1991: 33). "Mısır'ın Levant'ın geri kalanı gibi asla sahip olmadığı şey düzendir" diyen Lambert'in yanı sıra, okulda *Enfantin*, *Linant Paşa* olarak bilinen *Linant de Bellefonds* ve *Joseph Anthelme Séve* (Müslüman olduktan sonra Süleyman adını almış ve Fransevi Süleyman Paşa olarak anılmıştır) gibi uzmanlar da eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmuşlardı (Ergün, 2015: 285-286).

Diğer taraftan I. Abbas Hilmi Paşa zamanında 1851'de İngiltere'ye Kızıldeniz'e ve dolayısıyla Hindistan'a ulaşımı kolaylaştıracak olan Kahire-Süveyş demiryolunun yapımı konusunda imtiyaz tanınmıştı. 1852'de İskenderiye-Kahire hattının tamamlanmasıyla birlikte Mısır demiryolu çağına giriyor ve aynı zamanda İskenderiye ile Akdeniz limanları arasında düzenli vapur seferleriyle uluslararası ticari ağa dahi oluyordu. Mısır'ın uluslararası deniz nakliyatına bağlanma projesi ise, Süveyş Kanalı inşası için Lesseps'e verilen imtiyazla başlayacak; fakat anlaşma Mısır adına mali bir felaketle sonuçlanacaktı (Cleveland, 2008: 107-108).

Öte yandan Saint-Simoncular Mısır'ın dış borca bağımlı hale gelmesini öngörememişlerdi. Mehmet Ali'den sonra Said Paşa ve de özellikle de hidiv¹⁰ İsmail Paşa'nın idaresinde (1863-1879) Mısır'da modern bir toplumun kurumlarını tesis etme girişimi sürdü (Hourani, 2016: 334). Ancak Mehmet Ali Paşa'nın halefleri pamuk fiyatlarının hep aynı düzeyde kalacağını umarak, ülkedeki üretim altyapısını geliştirmek için gereken sulama ve ulaşım alanlarında yatırımları gerçekleştirilebilmek için Avrupa bankalarından muazzam miktarlarda borç almışlardı.¹¹ 1865'te Amerikan İç Savaşı bittiğinde Amerikan pamuğu tekrar dünya piyasalarına erişim imkânı bulunca, pamuğun fiyatının aniden düşmesiyle Mısır'ın gelirleri ciddi bir darbe aldı. Bunun ardından 1873'te uluslararası ekonomide yaşanan ekonomik krizin etkisiyle de Mısır ekonomisi ikinci kez derinden sarsıldı. Genişleyen ekonomi sürecinde

⁹ Öğrenciler, sadece sınıfta değil, okul dışındaki yürüyüşlerinde, dinlenme sırasında ve yurtlarda sürekli gözetim altında olacaktı. Disiplin katı olmalıydı, askerlik ve cezalar kabahate göre derecelendirilecekti; bir öğrenci tüm okulun önünde azarlanabilir, okula kapatılabilir, hapsedilip ekmek ve su verilebilir, kurbağa (deri bir kurbağa) dövülebilir veya okuldan atılabilir. Bkz. (aktaran, Mitchell, 1991: 39).

¹⁰ 1866 yılında çıkarılan bir fermanla İsmail'den itibaren Mısır valilerine 'hidiv' unvanını verilmiştir.

¹¹ Nitekim 8 Haziran 1867 tarihli fermanla Mısır'ın imtiyazları genişlemiş; Mısır, ordu mevcudunu arttırmaya, kendi parasını basmaya ve padişahın onayı olmadan dış ülkelere borç alma hakkına da sahip olmuştu (Cleveland, 2008: 110). 1862-1873 arasında Mısır 68 milyon sterlin borçlanmıştı. Bkz. (Hourani, 2016: 335). Öte yandan Hidiv İsmail Paşa'nın 1869'da Avrupa'ya gerçekleştirdiği seyahatinde Osmanlı'dan bağımsız bir hükümdar izlenimi vermesi ve Avrupa başkentlerinde hükümdarları Süveyş Kanalı'nın açılışında bulunmaya şahsen davet etmesi üzerine Sadrazam Âli Paşa, 29 Kasım 1869 tarihli bir fermanla hidivin imtiyazlarına kısıtlama getirecekti. Fermanın içeriğinde hidivin Bâbâli'den izin almadan borçlanmayacağı da yer alıyordu (Çetin, 2001: 118).

borçlanılan paraların Süveyş Kanalı'nın inşası ya da Kahire'deki Kubbe ve Abdin Sarayları, Kahire'deki Opera Binası gibi maliyetli kamu projelerine harcanmış olması da bu sarsıntıyı derinleştirmişti (Çetinkaya, 2016: 32). Nihayet süreç Mısır'ın 1876'da uluslararası arenada iflasa sürüklenmesi ve ekonomisinin kısmen yabancı mali denetim altına girmesiyle sonuçlandı. Bu durum Batılı devletlerin Mısır'a müdahalesine artık bir son verilmesini isteyen milliyetçi sesleri yükseltti ve bunun üzerine 1882'de İngiltere Mısır'ı işgal etti. 1922'ye kadar İngiltere Mısır'ın denetimini tamamıyla elinde tuttu, bu tarihten itibaren ülkeye sınırlı bir özerklik tanıdı. 1936 yılında ise daha geniş ölçekte bir bağımsızlık elde edildi. Mehmet Ali Paşa'nın ailesi 1952 tarihli Hür Subaylar darbesine kadar Mısır'da hanedanlığını devam ettirse de, Mısır'da kalan son İngiliz askerleri 1956 yılına kadar Mısır'dan çekilmedi ve yalnızca birkaç ay sonra İngiltere, Fransa ve İsrail Süveyş Krizi nedeniyle Mısır'a saldırdıklarında geri gelmiş oldular (Lockman, 2016: 127).

Saint Simoncular ve Süveyş Kanalı

Modern görünümünde Süveyş Kanalı fikri, Napolyon'un 1798'de Mısır'ı fethiyle, keşif gezisine eşlik eden bilim adamlarının birkaç olası kanal yolunu özetlediği zaman ortaya çıkmıştı. Kanal 1869'a kadar hizmete açılmadı, ancak Napolyon'un macerasından o tarihe kadar planlamasında birçok kişi etkili oldu. Saint-Simoncular da bu görevi başarmaya çalışılardanandı. Süveyş Kanalı, Said Paşa ile Saint Simoncuların fikirlerinden ciddi biçimde etkilenen Fransız mühendis Ferdinand de Lesseps'in (1805-1894) ortak çabalarıyla XIX. yüzyılın ortalarında hayata geçebildi. Londra ile Paris arasındaki siyasi rekabetin, İstanbul ile Kahire arasındaki diplomatik zorlukların üstesinden gelmek için olağanüstü çaba gösteren Lesseps'in başarısı biraz da kendisine yoldaş olan hayalperestler yani Saint-Simoncular'ın başarısıydı. Lesseps uluslararası ticaretin dinamiklerini değiştirecek potansiyele sahip olan bu projenin önündeki en önemli engelin İngiltere ve onun çıkarları olduğunu biliyordu (Karabell, 2003: 82). Olası bir kanal Hindistan yolu üzerindeki Güney Afrika sömürgelerinin önemini azaltabilirdi. Dahası bu türden bir projenin Fransa'nın girişimiyle hataya geçmesi Mısır'ın Fransa tarafından tekrar işgalini beraberinde getirebilir ve sonuç olarak İngiltere'nin Asya'daki siyasi ve daha önemlisi ekonomik çıkarları zarar görebilirdi (Bediz: 1951: 333). Bu nedenle İngiltere projeye başlangıçta taraftar olmadığı gibi, projenin hayata geçeceği anlaşılınca da bu girişimi baltalayıcı bir siyaset izleme yoluna gitti. Bu bağlamda İngiltere, Sultan Abdülmecid'e projeyi onaylamaması için devamlı telkinlerde bulunuyordu. Diğer taraftan, (Sultanın o dönem onay vermemesinin bir gerekçesi olmamakla birlikte) imparatorluğun Doğu Akdeniz coğrafyasında bu tarz bir kanalın açılması stratejik iki doğal boğaza, yani Çanakkale ve İstanbul boğazlarına bir üçüncüsünün eklenmesi anlamına gelebilecekti.

Nihayet 1854 yılına gelindiğinde Mısır'ın Avrupa ile ilişkilerini arttırmak konusunda daha istekli olan bir idareci, yani Said Paşa başa gelmişti (1854-1863).¹² 1830'larda danışman sıfatıyla Mısır'da bulunduğu dönemde Said'in hem hocası hem arkadaşı olan Ferdinand de Lesseps (Kurşun, 2008: 573), yeni görevini tebrik için Said Paşa'yı ziyarete geldiğinde kafa-

¹² Denizcilğe ilgisi henüz küçükken ortaya çıkan Said Paşa, bu yönde bir eğitim almıştı. Avrupa medeniyetine açık bir kişiliğinin yanı sıra, gerek babası II. Mahmud'un başlattığı ıslahata devam eden Sultanı Abdülmecid'in talimatları ve gerekse bizzat babasının Mısır'da başlattığı reformları hayata geçirme isteğiyle Mısır eyaletinde bir dizi ıslahat başlatmıştır. Batılı finansörleri Mısır'a çekmek için 1854'te Mısır Bankası'nı kurmuştur. Mısır'daki Port Said limanı onun adıyla anılmaktadır (Kurşun, 2008: 573).

sındaki projeyi onunla paylaştı ve projeyi ona kabul ettirebildi (Bediz: 1951: 333). Said Paşa İstanbul'dan izin alınmaksızın 1854 yılında kanalın kazılması için şirket kurma imtiyazını de Lesseps'e verdi. De Lesseps aldığı bu imtiyazı padişaha tasdik ettirebilmek amacıyla İstanbul'a gelip görüşmeler yapmasına rağmen başarılı olamadı. Nitekim Bâb-ı Âli'den gelen yanıtta “İngiltere ve Fransa'nın müttefik ve müttehid bulunması cihetiyle ikisinden herhangisini olsa kırmak caiz ve münasip olmamış” denerek imtiyaz sözleşmesi reddediliyordu. Teknolojinin ütopik bir vizyonun hayata geçirilmesine imkân sağlayacağını düşünen de Lesseps, projenin ne kadar mühim olduğunu ispatlamak için uluslararası bir komisyon incelemesinden geçirdiği sonuçlara dayanarak, 5 Ocak 1856'da Said Paşa ile doksan dokuz senelik bir sözleşme imzalamaya muvaffak oldu. Sözleşme uyarınca Kanal, bu süre bitiminde Mısır hükümetine devredilecekti (is-Sanafiri, 1993: 19). Bâb-ı Âli'nin müsaadesinin olmamasına rağmen projenin ilk taslağı de Lesseps yönetiminde, Mısır bayındırlık işleri başmühendisi Linant de Bellefonds¹³ ve *École Polytechnique* mezunu hidrolik mühendisi Eugène Mougel tarafından hemen çizildi ve bu projeye göre kazma işleri 25 Nisan 1854'te başlatıldı. Ancak, İngiltere'nin itirazı üzerine Bâb-ı Âli bu işleri durdurulmasını sağladı. Haziran 1859'da çalışmalarını yeniden başlatılması üzerine, İngiliz donanması Said Paşa'yı tehdit etmek amacıyla İskenderiye önlerine geldi. Bu meydan okuma Bâb-ı Âli'nin yeniden devreye girmesine ve çalışmaları sona erdirmesine yol açtı. Ancak Fransa'nın Bâb-ı Âli nezdinde nüfuzunu kullanmasıyla kanal çalışmalarına tekrar başlandı. Said Paşa, Süveyş Kanalı konusunda Osmanlı hükümeti ile işleri hal yoluna sokamadan 18 Ocak 1863'te vefat etti (is-Sanafiri, 1993: 19-20). Yerine (Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve İbrahim Paşa'nın ortanca oğlu) İsmail Paşa vali olduğunda Osmanlı tahtında Sultan Abdülaziz (1861-1876) bulunuyordu Nitekim projeyi onaylamadan vefat eden Abdülmecid Han'ın yerine Sultan Abdülaziz geçmişti.¹⁴ 22 Şubat 1866 tarihinde İsmail Paşa ve Süveyş Kanalı Şirketi arasında önceki bütün imtiyaz ve sözleşmeleri içeren nihai bir sözleşme Kahire'de tertip edilip Sultanın onayına sunuldu ve nihayet 19 Mart 1866 tarihli ferman ile Sultan Abdülaziz tarafından tasdik edildi (is-Sanafiri, 1993: 43). Tüm siyasi ve coğrafi zorluklara rağmen yürütülen ve on yıl süren çalışmalar sonucunda kanal Hidiv İsmail Paşa döneminde 17 Kasım 1869'da görkemli bir şekilde açıldı.¹⁵ Öte yandan projede eksik kalan kısımlar için dört yıl daha çalışmalar sürdü (Bediz: 1951: 333).

¹³ Bellefonds da Mehmet Ali Paşa tarafından açılan yüksek medreselerde eğitmen olarak çalışmıştı.

¹⁴ Abdülaziz, Osmanlı sultanlarının Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden beri imparatorluğun uzak memleketlerine seyahat etmemelerine rağmen 3 Nisan-5 Mayıs 1863 tarihlerinde Mısır'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kaya, 2015).

¹⁵ Açılış için İsmail Paşa'nın hazırlıkları, tam da hidivliği dönemindeki şaşaa ile örtüşüyordu. İsmail Paşa, öncelikle Avrupa'nın belli başlı başkentlerine seyahate çıkarak, Avrupa hükümdarlarını Süveyş Kanalı'nın açılış merasimine davet etti. Ayrıca İtalyan bestecisi Giuseppe Verdi'ye Mısır Firavunları dönemine dair bir içerikle Aida operası bestelemeye memur etmiş, Kahire'den piramitlere kadar bir yol yaptırmış, kendi ismiyle anılan İsmailiyye şehrinde konukların ikametlerinde kullanılmak maksadıyla oldukça maliyetli ve görkemli bir saray inşa ettirmişti. İsmail Paşa'nın bu hazırlıklarının Avrupalı misafirlerine Mısır medeniyetinin ve kültürel mirasının Avrupa'nın liberal geleneklerinden geldiğini göstermeye yönelik çabalar olması dikkat çekicidir. Nitekim Hidiv'in, açılış töreninde bilinçli bir biçimde Mısır'ın Osmanlı, Arap ya da İslami geleneğini öne çıkarmak yerine Akdenizlilik mirasından ve Firavun geçmişinden kalan sembolleri ön plana çıkardığı görülmektedir. Nitekim bu fiili durum Sorbonne mezunu Taha Hüseyin (1889-1973) gibi yazarlarca teorik çerçeveye oturtulacaktır. Bkz. (Cleveland, 2008: 223).

Süveyş Kanalı projesinin sanatsal ve simgesel bir yönü de düşünülmüştü. Süveyş Kanalı'nın kuzey girişinde durması amaçlanan bir heykel, tam da Saint Simoncuların umudu ve hayalleri ile örtüşecek biçimde Mısır'ın gelişen endüstriyel gelişimini, Avrupalılaştırma yolundaki adımları ve sosyal ilerlemeleri simgeleyen büyük bir heykel olacaktır. Ancak proje hayata geçirilemedi.¹⁶

¹⁶ Heykeltıraş Frédéric Auguste Bartholdi 1855'te Mısır'ı ziyareti sırasında Güney Mısır'da bulunan Ebu Simbel'deki antik tapınağın cephesindeki devasa heykellere hayran kalmış ve anıtsal bir ölçekte çalışmaya karar vermişti. Bartholdi, 1867'de Dünya Fuarı (Les Expositions Universelles) vesilesi ile Paris'te bulunan Mısır hıdivi İsmail Paşa'ya Mısır'ın anıtsal heykel geleneğinin bir devamı olarak düşündüğü, elinde meşale tutan ve yüzü batya dönük olan devasa bir *fellah* kadın heykeli inşa etmeyi önerdi. Meşale figürü, hem gerçekten hem de metaforik olarak yol göstericiliği temsil edecekti. Yani bir yandan Süveyş Kanalı'nın teknolojik başarısının ve sosyal öneminin bir kanıtı olarak hizmet ederken, diğer taraftan yerine getirdiği işlevle kıyı şeridinin gerçekten bir işaretçisi olacaktır. Bartholdi tasarladığı heykel için "*Egypt (or Progress) Carrying the Light to Asia*" (Asya'ı Ayrılmanmayı Taşıyan Mısır (ya da İlerleme) [başka bir eserde alternatif bir isim olarak "*Egypt Enlightening the Orient*" (Doğuyu Aydınlatan Mısır) da geçmektedir (Khan, 2010: 53)] adını düşünmüş ve kilden bir taslak model hazırlamıştı. 1869'da hem çizimler hem de kilden modeli İsmail Paşa'ya sunmak üzere Mısır'a geldi. Her ne kadar bir deniz feneri fikrine sıcak bakmasa da Bartholdi'yi kanaldan sorumlu de Lesseps karşıladı. Ancak heykelin yapılması işi, büyük ölçüde Mısır'ın çıkmazda olan mali durumu nedeniyle İsmail Paşa tarafından reddedildi. Heykelin hiçbir zaman inşa edilmediğini bizzat Bartholdi'nin kaleme aldığı ve eserini tanımladığı (bir nüshası Harvard Collage Kütüphanesinde yer alan) kitapçıktan öğreniyoruz (Bartholdi, 1885: 37). 1885 tarihli bu kitapçığın girişinde de Victor Hugo'nun Bartholdi'ye el yazısı ile yazdığı şu not mevcut: "*Form to the sculptor is all and yet nothing. It is nothing without the spirit; with the idea it is everything.*" ("Heykeltıraş için şekil her şeydir ama aynı zamanda hiçbir şeydir de. Bir ruh olmadan şekil hiçbir şey ifade etmez; ancak bir gaye ile o şekil her şey olur"). Burada Süveyş Kanalı'nın açılmasından bir yıl sonra 1870'de III. Napolyon Prusya'ya savaş ilan etmiş ve Bartholdi de Fransız ordusuna katılmıştır (Bartholdi, 1885: 14; Khan, 2010: 54). Proje fikri daha sonra Fransadan Amerika Birleşik Devletleri'ne Amerikan bağımsızlığının yüzüncü yılını kutlamak için bir hediye olarak Bartholdi tarafından yeniden geliştirilip yapılandırılacak ve tamamlanıp "Özgürlük Heykeli" adı verilerek ülkenin özgürlük sembolü olarak New York limanına konulacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Mehmet Ali Paşa'nın devlet güdümlü sanayileşme ve militarizm hamlesi her ne kadar uzun ömürlü olmasa da dönemin koşullarında Ortadoğu coğrafyası için bir ilkti. Bilimsel bilgilerin bir çeşit sosyal mühendislik anlayışıyla kullanılmasını salık veren Saint-Simoncu fikri akımın temsilcileri, Mehmet Ali Paşa dönemi Mısır'ını kendi kurguladıkları ideal toplumun âdeti bir merkez üssü olarak görüyordu. Nitekim Mehmet Ali askeri bir reformu hayata geçirmiş ve gelir kaynaklarını arttırmak, ihracata yönelik ürünlerin üretimini teşvik etmek gibi bu askeri reformu destekleyecek politikaları önelemişti. Üstelik bütün bunları yaparken ana eksenini, tam da Saint-Simon ve takipçilerinin temel yöntemi olan sanayileşme olarak belirlemişti. Ayrıca Mehmet Ali, askeri-sınai toplum inşasında olmazsa olmaz olan kadroları yetiştirmek için eğitimi önemsemiş ve Saint-Simoncuların öncülük ettiği ve daha sonra Mısır Üniversitesi'nin temellerini oluşturacak eğitim merkezleri açmıştı. Bu okullar daha sonra profesyonel askerler, aydınlar ve bürokratlardan oluşan Batı tipi eğitim almış bir sınıfın doğuşunu da teşvik edecektir. Mısır'daki kalkınmacılık politikasının elbette ki bu çalışmanın sınırlarını aşan çok yönlü ve derin vecheleri var. Ama şu bir gerçektir ki Saint-Simoncular için Mısır ve Mısır modernleşmesi kendi zihinlerinde kurdukları ideal topluma varmakta kat edilecek uzun yolun belki de başlangıç çizgisiydi. Aynı zamanda Saint-Simoncular evrensel umudun Süveyş Kanalı'na ve kanalın inşasını tetikleyen hayallere bağlı olduğunu düşünüyorlardı. Süveyş Kanalı teknik başarısı için alkışlanıp modern çağın ilerlemesini alenileştiren bir örnek olarak görülmüştü; ancak tarihin seyri içerisinde gerçekte ortaya çıkarsa Saint-Simoncuların ümitvar hayallerinden çok farklıydı: Osmanlı hükümlerinin ardından Süveyş Kanalı, Akdeniz'in bir sömürge denizine dönüşmesini kolaylaştırmıştır (Huber, 2012). Nitekim kanaldan en fazla kazançlı çıkan zamanın en büyük deniz ticaret ülkesi ve sömürgecisi olan İngiltere olmuştur. Bu yeni su yolu sayesinde Londra'dan, en büyük sömürgesi Hindistan'a gidiş süresi yarı yarıya azalmıştı ve 1881 yılı geldiğinde kanal trafiğinin yüzde 80'ini İngiltere oluşturuyordu (Cleveland, 2008: 111). Aynı zamanda Said Paşa zamanında Süveyş Kanalı Şirketi'ndeki hissenin yüzde 44'ü İsmail Paşa döneminde ciddi finansal güçlükler yüzünden 4 milyon sterline 1875'te İngiltere'ye satılacaktı (Cleveland, 2008: 112).

Öte yandan Saint-Simon'un toplum mühendisliği eksenli modelinin Osmanlı eyaleti olan Mısır'ın modernleşmesi üzerindeki ilhamını daha geniş bir eksenle değerlendirmek de mümkündür. Nitekim İmparatorluğunun kurtuluşunun ancak Batı'ya yönelmek ve Batı'nın bir parçası olmakla sağlanabileceği inancında olan bir zihniyetin Osmanlı seçkinleri arasında yaygınlaşmaya başlaması ve bu kimselerin 1839'dan itibaren kısa fasıllar haricinde iktidarı ellerinde bulundurmaları Osmanlı modernleşme sürecinde belirleyici dinamikler olarak ortaya çıkmıştır. Bu grup toplumun dayanacağı gücün önce "bilim" olması gerektiği kanaatindeydi. Aklın ön plana geçirilmesi isteği ve toplumun bilimsel temellere dayandırılması arzusu bu bağlamda fevkalade önemliydi. Bu bağlamda, Saint-Simon'un fikri şemsiyesi altında büyüyen Auguste Comte'un Osmanlı modernleşmecilerini en fazla etkileyen Batılı sosyoloji âlimi ve Osmanlı'nın modernleşme tarihinde bizatihi yer alan bir isim olması dikkate değerdir. Nitekim Comte pozitivistizminin Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne, ardından da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ilham verdiği bilinmektedir (Korlaelçi, 2003: 214). Saint Simon'un felsefi orijinalliğinin Comte üzerindeki mühim tesiri ve bu bağlamda Comte'un fikri temellerinin oluşumunda Saint-Simon'un etkisinin önemli olduğu düşünüldüğünde, Saint-Simon'un düşünce dünyasının dolaylı olarak Osmanlı modernleşmesini de

etkilediği söylenebilir. Örneğin Tanzimat sonrasında Osmanlı fikir dünyasına yön verecek olan Yeni Osmanlı düşüncesinin önemli isimlerinden Ziya Gökalp da, Saint-Simon'un öğrencisi Comte'un çizgisini temsil etmekteydi. Gökalp'in "Sınıf yok, meslek var" düsturuyla toplumun farklı zümrelerini yalnız iş bölümünün doğurduğu meslek zümrelerine indirgeyişi, Saint-Simon düşüncesindeki sınıf mantığı ile ziyadesiyle örtüşmektedir. Buna ilaveten, Saint-Simoncu'ların Mehmet Ali Paşa'ya ilgisinin bir benzerini onun felsefi ikliminden etkilenen pozitivistlerin Mithat Paşa'ya ilgisinde gözlemlemek mümkündür. Nitekim Fransa'daki pozitivistlerin önemli mensupları 1877 yılında Mithat Paşa'ya hitaben ortak bir mektup kaleme alırlar. Mektupta bu pozitivistlerin Osmanlı idaresince pozitif bilim ve ilerleme doğrultusunda gerçekleştirilen reformların sürdürülmesi yönündeki dilekleri ifade edilir.¹⁷ Yine Saint-Simon'un görüşlerinden beslenen Comte tarafından 1853'te Mustafa Reşit Paşa'ya gönderilen ve Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile ardından hayata geçirilen uygulamaların övüldüğü başka bir mektup¹⁸ da pozitivist çevrelerce Osmanlı modernleşmesine yönelik müspet ilgi bağlamında benzer bir tutumun örneğini teşkil etmektedir.

¹⁷ "Altes Midhat Paşa Hazretlerine, Osmanlı İmparatorluğu Eski Sadrazamı", (çev.) Mehmet Ali Meriç, *Tarih ve Toplum*, 14, 1985, 104-106.

¹⁸ "Auguste Comte'un Mustafa Reşit Paşa'ya Mektubu (4 Şubat 1853)", *Düşünen Siyaset Dergisi (İslam ve İlerleme Sayısı)*, 2004, 19.

Kaynakça

“Altes Midhat Paşa Hazretlerine, Osmanlı İmparatorluğu Eski Sadrazamı”, (çev.) Mehmet Ali Meriç, *Tarih ve Toplum*, 14, 1985, 104-106.

“Auguste Comte’un Mustafa Reşit Paşa’ya Mektubu (4 Şubat 1853)”, *Düşünen Siyaset Dergisi (İslam ve İlerleme Sayısı)*, 2004, 19.

Akalın, D. (2011). “Süveyş Kanalı Açılışı ve Osmanlı Devleti’ne Etkisi (1854-1882)”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Denizli.

Bartholdi, F. A. (1885). *The Statue of Liberty Enlightening the World (described by the sculptor)*, New York: North American Review.

Bruhl, H. L. (1970). *Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi*, (çev.) Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Ceylan, S. (2010). “XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Eğitim Kurumlarında Yabancıların Etkisi: Kahire Üniversitesi ve Oryantalistler Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, Uşak.

Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, (çev.) Mehmet Harmancı, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Çetin, A. (2001), “Hidiv İsmail Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23, 117-119.

Çetinkaya, Y. D. (2016). “Kalın Çizgileriyle Ortadoğu Tarihinde Direniş ve Toplumsal/Siyasal Aktörler (1789- 2011)”, içinde *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*, (der.) Yusuf Doğan Çetinkaya, İstanbul: İletişim Yayınları, 13-62.

Çıvgın, H. (2011). “Charles Fourier: Kuramı ve Ekolojik kriz ortamında bir eko-filozof olarak okunabilme imkânları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Danyal, D. (1951). “Süveyş Kanalının Önemi”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 9 (3), 329-352.

De Groot A. H. (1994). "Yalnız bir İslami Liberal: Cemil Meriç" , *Tarih ve Toplum*, 126, ss.11-14.

École Polytechnique (2022), <https://www.polytechnique.edu/en> (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2022).

Engels, F. (1993). *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, (çev.) Kemal Savaş, İstanbul: Yorum Yayınları.

- Ergün, M. (2015). "Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır'da Eğitimin Batılılaşması", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 16 (3), 277-294.
- Gelvin, J. L. (2019). *Modern Ortadoğu Tarihi (1453-2015)*, (çev.) Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Goldschmidt A. Jr., Davidson L. (2007). *Kısa Ortadoğu Tarihi*, (çev.) Aydemir Güler, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Göle, N. (2008). *Mühendisler ve İdeoloji: Ünlü Devrimcilerden Yenilikçi Seçkinlere*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Hourani, A. (2016). *Arap Halkları Tarihi*, (çev.) Yavuz Alogan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Huber, V. (2012). "Connecting colonial seas: the 'international colonisation' of Port Said and the Suez Canal during and after the First World War", *European Review of History*, 19 (1), 141-161.
- Huberman, L. (2005). *Sosyalizmin Alfabetesi*, Ankara: Sol Yayınları.
- Is-Sanafiri, İ.M. (1993). "Osmanlı-Mısır İlişkileri 1863-1882", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Jones, G. S. (2005). "Ütopik Sosyalizm", *Marksist Düşünce Sözlüğü*, (yayın yön.) Tom Bottomore, İstanbul: İletişim Yayınları, 613-615.
- Karabell, Z. (2003), *The Creation of the Suez Canal*, New York: Alfred A. Knopf.
- Kaya, S. (2015). "Sultan Abdülaziz'in 1863 Mısır Seyahati", İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Khan, Y. S. (2010). *Enlightening the World: The Creation of the Statue of Liberty*, Ithaca and London: The Cornell University Press.
- Korlaelçi, M. (2003). "Pozitivist Düşüncenin İthali", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 1. Cilt: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İstanbul: İletişim Yayınları, 214-222.
- Kurşun (2008), "Said Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35, 573-574.
- Lockman, Z. (2016). *Hangi Ortadoğu?: Oryantalizm, Tarih, Siyaset*, (çev.) Burcu Birinci, İstanbul: Küre Yayınları.
- Lukes, S. (2011). "Saint-Simon 1760-1825". *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (çev.) İhsan Sezal, 0 (20), 107-116.
- Meriç, C. (1996). *Saint-Simon: İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Meriç, C. (2018). *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Ü. (2005). "Rönesans Avrupa'sında Sosyal Düşünce", *Sosyoloji Dergisi*, 3 (11), 151-171.
- Mitchell, T. (1991). *Colonising Egypt*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Mitchell, T. (2001). *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moore, T. (1996). *Utopia*, İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Mühlestein, H. (1990). *Proleter Ütopya ve Marksist Hümanizm*, (çev.) Vedat Günyol, İstanbul: Logos Yayınları.
- Owen R., Pamuk, Ş. (2002). *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, (çev.) Ayşe Edirne, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Owen, R. (1995). *Yeni Toplum Görüşü*, (çev.) Doğan Şahiner, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özmen, Akalın, F. A. (2021). "Claude-Henri de Saint-Simon, Saint-Simonizm ve Toplumsal Değişim: Askeri Toplumdan Sanayi Toplumuna Geçiş", *Akademik Hassasiyetler*, 8 (15), 43-65.
- Rafeq, A. (2017). "Farklı Bir Güç Dengesi: 18. ve 19. Yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu", içinde *Ortadoğu Tarihi: Dini Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften*, (ed.) Youssef M. Choueiri, (çev.) Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 273-294.
- Richmond, J.C.B. (1977). *Egypt 1798-1952*, London: Methuen&Co Ltd.
- Saint-Simon, C.H. de. (1976). "İki Kervan: Hükümet Yönetim" (çev.) Sina Akşin, Mete Tuncay (der.), *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi*, Cilt 1, Ankara: Bilgi Yayınevi, 17-21.
- Sayyid-Marsot, A. L. (2007). *Mısır Tarihi: Arapların Fethinden Bugüne*, (çev.) Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev.) Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Uslu, A. (2015). "Sosyalist Düşüncenin Kaynakları: Büyük Britanya ve Fransa'da İşçi Hareketlerinin Başlangıcı ve Ütopya Düşüncesi (1800-1830)", *AÜSBF Dergisi*, 70 (1), 35-63.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VII/1 (2022), s. 21-34

EVERYDAY RESISTANCE IN FOLK TALES AND BALLADS: THE CASE OF OTTOMAN-TURKISH BANDITS

İbrahim KURAN*

Abstract

This article aims to analyze the relationship between the representations of banditry and everyday forms of resistance in the Ottoman-Turkish case. In order to frame the discussion of banditry and everyday resistance, Eric Hobsbawm's "noble bandit" and James Scott's "secret transcripts" concepts are employed. This article first and foremost argues that the representations of banditry in folk tales and ballads imply the everyday resistance of the lower classes. In this context, folk tales and ballads on Ottoman-Turkish bandits will be discussed with regard to the everyday resistance of ordinary villagers. The close reading of the bandit tales and ballads shows that the lower classes refrain from engaging an open class struggle, while resorting to secret ways of rebellion. The anonymous character of the bandit tales and ballads is the most prominent feature of the implicit resistance of the risk-averse lower classes. In addition, the mythical features such as heroism, invincibility and immortality attributed to the Turkish bandits in folk tales and ballads disclose how the lower classes honor their implicit resistance. The fact that the bandit narratives have more than one version and are reproduced through oral tradition indicate that the everyday resistance imprint the imaginations of ordinary people.

Keywords: *Ottoman-Turkish Bandits, Folk Tales and Ballads, Everyday Resistance*

* Ar. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İktisat Bölümü, Güney Yerleşke, D-100 No: 98, Kadıköy/İstanbul, ibrahim.kuran@medeniyet.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4739-2828

HALK HİKAYELERİNDE VE TÜRKÜLERDE GÜNDELİK DİRENİŞ: OSMANLI-TÜRKİYE EŞKİYALARI ÖRNEĞİ

Özet

Bu makale Osmanlı-Türkiye örneğinde eşkiyalık temsilleri ve gündelik direniş biçimleri arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Eşkiyalık ve gündelik direniş tartışmalarının çerçevelendirilmesi için Eric Hobsbawm'ın "asil eşkiya" ve James Scott'un "gizli transkriptler" kavramlarına müracat edilmiştir. Makalede esas olarak, halk hikayelerindeki türkülerdeki eşkiyalık temsillerinin alt sınıfların gündelik hayattaki direnişini ima ettiği iddia edilmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı-Türkiye eşkiyaları üzerine söylenen halk hikayeleri ve türküler, köylülerin gündelik direniş ekseninde tartışılacaktır. Eşkiya hikayeleri ve türkülerin yakın okuması, alt sınıfların açıktan bir sınıf mücadelesine girişmekten kaçınırken, gizli isyan yollarına başvurduklarını göstermektedir. Eşkiya hikayeleri ve türkülerin anonim karakteri, risk almaktan kaçınan alt sınıfların örtük direnişinin en başat özelliğidir. Bunun yanında, halk hikayeleri ve türkülerde Türkiye eşkiyalarına atfedilen kahramanlıklar, yenilmezlik ve ölümsüzlük gibi mitsel özellikler alt sınıfların örtük direnişlerini onurlandırması hususunda ipuçları sunmaktadır. Eşkiya anlatılarının birden farklı versiyonu olması ve sözlü gelenekle çoğaltılarak aktarılması gündelik direnişin halk muhayyilesinde iz bırakmasına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı-Türkiye Eşkiyaları, Halk Hikayeleri ve Türküler, Gündelik Direniş*

Introduction

In the Ottoman-Turkish folktales, the stereotypical bandit story is depicted as follows: Experiencing some sort of injustice by a cruel landlord (or tax farmer), a peasant had no option but to turn into a bandit. He left his village (or town) and headed off to the surrounding mountains. For the peasant community, the bandit's settlement in mountains symbolize his search of justice and freedom. Apart from his wildlife, the bandit sometimes visited lowlands for helping the peasant community and combatting injustices that they had experienced. In such encounters, the bandit is depicted as the undefeated warrior against landlords and other authorities. At the end of story, he disappeared or died, mainly because of a treason, but his legacy remained firm.¹

In the Ottoman-Turkish case, the folk narratives on banditry are composed of mixed feelings, such as grievance, disobedience, honor, passion, loss, mourning and melancholia. In these narratives, the pride of insurgency is suddenly interrupted with the sudden loss of the heroic figure and the persistent trauma of peasant community. As much as the name of bandit became popular and as far as the ordinary peasants embraced struggle of the bandit, the number of folk narratives produced and performed on this figure have multiplied. By telling the stories, poems and ballads on bandits, ordinary peasants do not only commemorate but also reproduced the heroic image of bandit.

The representations of banditry offer a unique field of study for exploring the Ottoman-Turkish popular culture from the perspective of history from below. In this article, I will strive to explore the representations of Ottoman-Turkish bandits in terms of everyday resistance of peasants. This article argues that folk narratives on the Ottoman-Turkish bandits uncover the minute details of peasants' everyday forms of resistance. This article does not concern whether the bandits under scrutiny are truly exist in real life or not but aims to disclose how and why they become heroic figures in peasant society. Therefore, the question at stake is how bandit representations were interpreted, articulated and reproduced by the ordinary peasants in the Ottoman-Turkish context.

Who are bandits and how they are represented?

“For the law, anyone belonging to a group of men who attack and rob with violence is a bandit, from those who snatch payrolls at an urban space to organized insurgents or guerrillas” (Hobsbawm 2000: 19). While existing literature associates the banditry with illegal activities, I will opt for Hobsbawm's (2000: 20) conceptualization of “the social bandits” –i.e., “the noble robbers.” The social bandits are the formerly oppressed peasants who turned into bandits for some legitimate reason, thus they could not be interpreted as wicked criminals but well-respected figures in the folk narratives.

The point about social bandits is that they are peasant outlaws whom the lord and the state regard as criminals, but who remain within peasant society, and considered by their people as heroes, as champions, as avengers, as fighters of justice, perhaps even leaders of liberation, and in any case as men to be admired, helped and supported (Hobsbawm 2000: 20).

¹ For a discussion on the schemes of Turkish bandit life stories, see (Moran 2001: 106-107)

In folk narratives, the reality and accuracy of information are not primary issues, even the bandits might be literary inventions (Keen 1961). In the face of adversities, the oppressed peasants might invent the bandit figures with mythical features. It is believed by the oppressed peasants that these noble figures could save them from harsh conditions (Akdeniz 2008). Common stories are told about the noble bandits in the folk narratives all over the world. The bandit figures protect the peasants against cruel landlords not only in the Turkish folktales but all around the world. Therefore, *Koroğlu*, *Yalnız Efe*, *Çakıcı Efe* and *Atçalı Kel Memet* are cousin to legendary bandits from various countries, such as *Robin Hood*, *Billy the Kid*, *Jesse James*. (Moran, 2001: 103). For instance, it is easy to find many commonalities between the tales of the Robin Hood from Nottinghamshire and Atçalı Kel Mehmet from Aydın (Ibeji 2011, Bayrak 1985). Robin Hood was mythical hero of the common people in the English folk tales and his popularity was associated with the Peasant Revolts of the pre-reformation England, whereas Atçalı Kel Mehmet was the symbol of resistance against the cruel local landlords in the late-Ottoman period as he facilitated the “local revolution” against the arbitrary power and excessive taxes of central authorities (Bayrak 1985: 313-314). By comparing folk narratives all over the world, Hobsbawm highlight some stereotypical patterns:

First, the noble robber begins his career of outlawry not by crime, but as the victim of injustice...Second, he rights wrongs. Third, he takes from the rich to give to the poor. Fourth, he never kills but in self-defense or just revenge. Fifth, if he survives, he returns to his people as an honorable citizen and member of the community. Sixth, he is admired, helper and supported by his people. Seventh, he dies invariably and only through treason, since no decent member of the community would help the authorities against him. Eighth, he is –at least in theory– invisible and invulnerable. Ninth, he is not the enemy of the king or emperor, who is fount of justice, but only of the local gentry, clergy or other oppressors (Hobsbawm 2000: 47)

The conventional explanations point out that the banditry has risen as a result of class, wealth and power relations in peasant societies and can be considered as “the rejection of inferiority” (Hobsbawm 2000, p.8-9). The transition to the large-central economies, which entails various dispossessions and class conflicts, lead to the peasant rebellions. In this context, the dispossessed peasants become bandits in remote and inaccessible regions. The peasants’ relations to the central and local governments (i.e., hegemonic actors) configure the characteristics of the banditry. In addition, the structural power relations and available resources determine the extent of banditry. The bandits rarely perform a direct resistance to the hegemonic establishment, instead they opt for indirect ways of resistance. In most cases, banditry does not entail collective but individualistic action. However, it is necessary to underline that the bandits are not passive victims but potential/actual rebels who are able to unsettle the existing power constellation. By referring to social movement literature, it is possible to argue that the weakness of the central governmental power pave way for the rise of the banditry (Jenkins 1983). That’s why Hobsbawm (2000) explains the emergence of banditry through the unstable power structure. In the times of administrative inefficiency, economic crisis, pauperization and unpredictable catastrophes (especially during war times), the banditry erupts as a result of the discontent of the peasants. Hobsbawm points that the banditry is especially relevant for the pre-modern agricultural economies

and faded off with the processes of modern capitalism. The critical social transformation from the pre-capitalist to capitalist economies terminates “the moral economy” required for the existence and subsistence of traditional peasant communities (Edelman 2005). In the context of pre-modern agricultural societies, the potential rebels have presumably been peasants who had been oppressed both by the local landlords and rising central-governmental authorities. Not only major economic processes such as tax-farming but various forms of injustices associated with the intrusion of traditional moral economy would have led to the rise of the banditry.

Regarding the Ottoman-Turkish case, Bayrak (1985) cites two reasons in the emergence of banditry, 1) for acquiring wealth in illegal ways, 2) seeking socio-economic justice in rural setting. Without hesitation, Bayrak (1985: 7) claims that the banditry took place in the context of “the Ottoman feudalism.” Accordingly, various types of inequalities in the distribution and use of the land as well as the oppressive practices of the landlords lead to the rise of the banditry. In the case of the Ottoman Empire between 15th to 18th centuries. Barkey shows that the state has successfully absorbed rebellions and managed banditry through bargaining, cooptation and incorporation mechanisms. However, it is necessary to note that Barkey mainly focuses on ex-soldiers (and ex-powerholders) who turned into bandits for material interests, and mostly excludes the noble bandits from her analysis. In addition to the structural political-economic dynamics, it is also necessary to recognize the cultural reasons. For instance, it is not seldom to see that a Turkish peasant turned into bandit because of a love affair, especially when his beloved one obliged to marry with a landlord or a wealthy local.

As stated above, the folk narratives are very significant resource for exploring the representations of banditry. The folk narratives in general highlight that the bandits “right wrongs, they correct and avenge cases of injustice, and in doing so apply a more general criterion of just and fair relations between men in general, and especially between the rich and the poor, the strong and the weak” (Hobsbawm 2000: 30). The social bandits rob the wealthy for legitimate reasons – i.e., especially for distributing their ‘undeserved wealth’ to the poor. Therefore, “it would be unthinkable for a social bandit to snatch the peasants’ harvest in his own territory or perhaps even elsewhere” (Hobsbawm 2000: 20).

Although the banditry itself does often not aim to overthrow all asymmetrical power relations, the folk narratives frequently represent the bandits as precursors of the utopian society based on justice. The representations of banditry are often directed towards emancipation. The subversive tales serve to disengage peasants from the prosaic repression that they experience in the everyday lives. The struggles of bandits often serve a mythical terrain for peasants to articulate their own discontent with the existing conditions. In the folk narratives, ordinary peasants articulate the rise of social bandits as millenarian moments. It is possible to argue that ordinary peasants reflect their own utopian desire for justice upon the bandits. The famous poem of Karacaoğlan illustrates this desire very well:

*Alemi yaradan yetiş imdada
Kati çok bunda kaldı fukara
Günden güne oldu zulüm ziyade
Bir acayip halde kaldı fukara*

It is likely to argue that the social bandits are depicted as wise and compassionate figures who abstain from the arbitrary use of violence in the Ottoman-Turkish folk narratives. Ordinary peasants believe that these bandits represent their own interests as they come out of local communities. As a matter of fact, many of the Turkish bandits had been poor peasants themselves. Peasants believe that the bandits become ruthless only in encountering with the oppressors. Therefore, one of the primary features of the bandits is strong moral standing in the Ottoman-Turkish folk narratives. Some of them are portrayed as very devout figures. They are sometimes shown as intermediary figures between humanity and divinity (like *evliya*). The second feature of the bandits in the Ottoman-Turkish folk narratives is the invulnerability. His enemies cannot easily defeat the noble bandit, even he cannot die in any ordinary ways. His death is an epic event itself. As much as the bandits symbolize the dreams of the ordinary peasants, they become more and more immortal figures. As the metaphors of invulnerability and immortality point out, the dreams of the peasants for the restoration of just world, which indeed constitute one of the primary strategies of the everyday resistance of ordinary peasants in order to deal with the unjust world, will never perish. The third feature that is reiterated in the Ottoman-Turkish folk narratives is the hidden character of bandits, which contribute to the esoteric dimension of banditry. The undercover bandits sometimes dress like ordinary peasants in towns, and even wear women clothes to disguise themselves. With their undercover, the bandits may be among the peasant community in any time. The secrecy and invisibility increase the popularity of the bandits among the local communities.

The Representations of Banditry in the Turkish Culture

The main problematic of Turkish literature from the Tanzimat period to the 1950s is modernization vis-à-vis Westernization. However, starting from the 1950s onwards, “Anatolian novel” started to rise in the Turkish literature (Moran 2001: 7). It is difficult to call these works as “village novels,” as conventional studies assume, as not all novels of the period talk were constructed on the rural life. However, in general, it is likely to say that problems of peripheral populations (against the center) come to the fore in the Anatolian novels. Yaşar Kemal’s *İnce Memed*, Hasan Giyim’s *Gominis İmam*, Timur Karabulut’s *Çepnel Dünya* were prominent examples of these novels (Moran 2001: 105). The reason for this change were the deepening of class differentiation and the increase in peasant poverty between 1923 and 1950 (Moran 2001: 11) Two main features of the Anatolian novel are, first, the rebellion against the established social order, and second, the use of folk references.

Moran suggests that the main themes in Turkish literature after the 1950s is “injustice problems arising from the social structure” and the accompanying “rebellion” (Moran 2001: 7) Therefore, the banditry became the main motifs of the Turkish-Anatolian literature in the post-1950 period. It is possible to contend that the real transformation in Turkish literature took place with Sabahattin Ali’s novel *Kuyucaklı Yusuf* (the story of a “noble bandit”), which was published in 1937. Yaşar Kemal’s novels (especially, *İnce Memed* and *Çakırcalı Efe*) and writings became very influential in the introduction of banditry into Turkish folk literature (Moran 2001: 106-107) Nevertheless, it is Ömer Seyfettin’s rarely known novel, *Yalnız Efe*, which addressed the subject of banditry in the Turkish literature. In the rise of the Anatolian canon and the theme of rebellion in Turkish folk literature, socialist intellectuals of the Republican period (e.g., Sabahattin Ali and Nazım Hikmet), on the one hand, and the intellectuals trained in the Village Institutes (e.g., Yaşar Kemal and Orhan Kemal), on the other hand, had been very influential.

In addition to the Turkish literature, the heroic stories of the Ottoman-Turkish bandits can also be found in other genres – especially in the poems, songs and ballads. Although I look into the reflections of banditry in the oral and written culture in this article, these mediums are not the only available venue for exploring the reflections of Turkish banditry. In the Yeşilçam era, Turkish tackled the banditry in numerous films. Some notable examples of bandit stories in the Turkish cinema are *Kibar Feyzo* (1978), *Erkek Güzeli Sefil Bilo* (1979), *Davaro* (1981), *Eşkiya* (1996). All these films address the socio-economic inequalities of rural life, the remaining of the Turkish feudal structure, and the resistance of the ordinary peasants in Turkey. In these films, the bandits are portrayed as the advocates and speakers of rural public (Dinç 2018).

Conceptualizing Everyday Resistance in its Relation to the Bandit Tales and Ballads

In this part, I will strive to reinterpret the bandit tales and ballads in terms of the everyday resistance perspective of Scott (1989). Scott primarily shows that “culture cannot be [totally] subsumed within hegemony” (Sivaramakrishan 2005: 347). The hegemony is constantly being contested, negotiated, and modified by ordinary people. From this perspective, the seeming complicity of peasants cannot be viewed as the total hegemonic control. “Decoding the language of deference” and reading “the hidden transcripts” in the folk narratives give hints about how hegemonic control is challenged by peasants. The emergence of banditry produces “the climate of opinion” that make the everyday resistance possible (Scott 1989: 12).

Following the Scottian perspective, everyday resistance can be defined as the continuous, unorganized and disguised forms of resistance of subordinate classes. Scott argues that a great deal of the politics of the subordinate classes occur as everyday resistance because they lack necessary sources and logistics to engage in direct confrontation with the dominant classes. Rather than open confrontation, peasants choose safer ways of resistance. Forms and scope of everyday resistance depend upon the “tactical wisdom” of ordinary peasants and “the tacit cooperation” among the community (Scott 1989: 7). Some practices of everyday resistance are foot dragging, dissimulation, false compliance, feigned ignorance, desertion, pilfering, smuggling, poaching, arson, slander, sabotage, surreptitious assault and murder and anonymous threat. Everyday resistance also involves the peasants’ linguistic maneuvers to unsettle the hegemonic claims of authorities. Although peasants pretend to obey the rules of the game, at the backstage they declare their autonomy.

Scott states that the disguised forms of resistance are often overlooked by scholars because of the two primary reasons. Firstly, resistance is not openly declared “in the sense of politics”, and secondly, it is not a collective action that directly disturb the authorities (Scott 1989: 4). Although it is possible to establish some relations between everyday resistance and class struggle, everyday resistance is “a matter of nibbling, of minute advantages, and opportunities that can little effect overall relationships of power” (Scott 1989: 13). As much as peasants are aware of surveillance and they fear from coercion, everyday resistance remains to be the only available option. This form of resistance is meaningful because open defiance involves high danger. The practices of everyday resistance of peasants have mostly remained unnoticed because of two further reasons: First, it is hard to recognize its appearance and disappearance, second, the anonymous characters of everyday resistance do not call attention to themselves.

Scott (1989) underlines that gossip, slander and withdrawal of deference compose the symbolic dimension of everyday resistance. There is a normative consensus –which is hidden and untold by its very nature- among peasants about the legitimacy of everyday resistance. The silence of the peasants regarding the act of resistant could be considered as sign of the tacit cooperation and consensus. Scott calls this hidden cooperation as “the climate of opinion.” The folk narratives play critical role in the emergence of such climate of opinion. It is plausible to argue that the folk culture creates a habitus-or-cosmos for everyday resistance. Th representation of bandits show the “peasant sub/culture that underwrites dissimulation, poaching, tax evasion and etc.” (Scott 1989: 23).

There are some common characteristics of everyday resistance tactics. One of the most salient features of the everyday forms of resistance is the anonymity. The public silence surrounding the resistance leads to the anonymity. Risk aversion of ordinary peasants also facilitate the anonymous character of the resistance. It is necessary to remark that most of the Ottoman-Turkish bandit tales and ballads are composed by anonymous/ordinary peasants. Another common feature of the practices of the everyday resistance is the dissimulation. Scott argues that the peasants perform on stage behavior of deference against the dominant actors. The visible deference is a necessary pose that makes the hidden resistance possible. Behind the apparent submission, peasants operate their tactics for the everyday resistance (Scott 1989, p.23). This is what Scott calls as “the politics of dissimulation,” in which “the symbols and the practices of the resistance have been veiled” (Scott 1989: 24). Beneath the surface of the compliance lies the particular moments of resistance. For instance, the peasants use nicknames in gossiping each other. The politics of dissimulation are an integral part of the folk tales and ballads on bandits. Moreover, the metaphorical phrases that have double meanings are often used in these folk narratives. The folk narratives have some sort of disguised language. In many cases, ambiguous messages are delivered by anonymous messengers. The disguised forms of aggression are applied by employing ambiguous language. For this reason, folk tales and ballads provide implications for what Scott calls as “the hidden transcripts” of the everyday forms of resistance (Scott 1989: 30).

In order to elaborate the nature of everyday resistance, it is also necessary to discuss “popular metis” in the folk narratives (Erdoğan 2000). Popular metis imply various forms of tactics of “subaltern groups”, such as desertion, disguise, dissimulation and subversion. Popular metis is a useful concept in understanding unsystematic and ambiguous resistance practices of ordinary peasants. The framework of popular metis suggests that the subaltern politics can be traced through tales, rumors and other mundane narratives. While accommodating with the existing power constellation on the surface, subalterns perform disguised forms of resistance at least on the linguistic level. In the case of Ottoman-Turkish banditry, the ballads can be interpreted at the background of popular metis, and ordinary peasants are practitioners of subaltern politics in performing bandit ballads and tales. The mythical characteristics of bandits in the ballads imply the disguised form of resistance of subalterns. In addition, the anonymity of the authors of the ballads can be understood as a significant tactic. Moreover, performing these ballads – as the peasants sing those songs among themselves- in everyday life can be considered as another tactic.

General Characteristics of the Ottoman-Turkish Ballads on Banditry

As Yaşar Kemal underlines, “the folk songs provide a rich literature for the researchers to investigate the beliefs, dreams, expectations, and disappointments of the ordinary people” (Bayrak 1985: 99). In this context, folk tales and ballads on the Ottoman-Turkish bandits become significant. In analyzing the ballads on Turkish banditry, Bayrak (1985) argues that there is a strong emphasis on the moral qualities of the bandits. He interprets this emphasis as the sign of the popular recognition of the bandits by peasant community. Bayrak further underscores the significance of anonymous character of the bandit ballads. The authors and composers of these ballads are ordinary people who express their feelings after the tragic death of the heroic figure. If this mythical figure was killed traitorously, then the author/composer express deep sorrow for this undeserved end. Bayrak claims that the author/composer of the ballad might be a friend or follower of the bandit himself who witness the tragic death incident. This initial witness account become the source of the ballads. In many instances, there is not unique but many authors of the ballads, thereby there are different versions of story and word selection. It is significant to note that these bandit ballads are transmitted through oral tradition. Each and every author adopted the ballad for himself/herself. The ballads have gone through many adaptations. There is no last version of the ballads. By passing over generations, these ballads become more public and anonymous. The initial version become the source and inspiration for the following tales and ballads that are told on the bandits. Moreover, these folk songs and poems have not only transformed through temporally, but also spatially. The details of the story may differ, but the patterns of the tales and ballads remain same in many adaptations. It is necessary to remark that the reproduction of tales and ballads has not only epistemological but also ontological dimension. Each individual and generation adopt, transform and reproduce the original version to express their own feelings on particular events that they experienced or witnessed. The adaptations and transformations that these ballads are the salient features of oral tradition. The folk singers have become critical figures, as their musical performances, especially with their bağlamas, have helped the reproduction of the bandit stories.

Some recurring motifs can be distinguished in the Ottoman-Turkish bandit ballads. These ballads are to large extent based on the fault lines between the wealthy and poor, the powerful and weak. In a parallel manner, the most common theme in the ballads is the manifestation of repression, insult and marginalization of peasants. However, this theme cannot be interpreted as the submission of peasants to the hegemonic control. They challenge the hegemony by articulating their own bandit tales. The close reading of ballads often implies the forms of hidden resistance of the peasants. The power asymmetries in the ballads disclose the minute details of the peasant consciousness, in which the disguised everyday resistance can be found. In the ballads, the traces of the life stories of noble bandits can be found but in a mythical quality. Most bandits are obliged to leave their homes and beloved ones behind, and live honourable lives in isolated regions, particularly in the mountains that symbolizes the search for justice. Most bandits experienced injustice and then were persecuted by the oppressor authorities. They were often killed in conflicts with landlords or authorities as a consequence of betrayal. The ballad on İnce Mehmet express this point very well.

*Kır atın boynunda püsküllü koza
Kanlarım damladı çimene toza
Bu işten kurtulursam sorarım size
Tut elimden Ince Mehmet gidelim
Dağlar gidelim of...*

Most bandits in the Ottoman-Turkish ballads are portrayed as exempt from any imperfections and glorified as messianic figures. The heroism of bandits is remarkable. In the ballads, the exclamations (“hey,” “bre,” “aman aman”) are utilized to express the heroic character and the courage of the bandits. Another prominent feature of the Ottoman-Turkish bandit ballads is an emphasis on the harsh conditions of rural life, since the banditry is closely associated with the mountains. In many instances, spatial metaphors imply the resistance of bandits. The famous phrase of the Dadaloğlu, “ferman padişahın, dağlar bizimdir,” illustrates this point very well. Another famous ballad on Köroğlu shows the relationship between the spatial metaphors and resistance:

*Köroğlu'yum kayaları yararım
Halkın kılıcım hakkı ararım
Şahtan padişahın hesap sorarım
Uykudan uyanan katılır bana*

The Ottoman-Turkish Bandits: Micanoglu and Hekimoğlu

In this part, I will closely scrutinize the portraits of the two notable bandits –Micanoglu and Hekimoğlu – to illustrate the relationship between Ottoman-Turkish folk narratives and everyday resistance. It is necessary to underline that there are various versions of stories and songs told on these two noble bandits, however, considering the limited scope of this article, I will stick most common version and omit the details of their life stories.

Our first case is Micanoglu (Yaşar 2006). Often called as “lovely bandit,” Micanoglu was born in 1864 in Giresun. His real name was Hüseyin. Peasants said that he was handsome, brave and well-educated man. While he was doing his military service, his fiancée was obliged to marry with the son of the wealthy landlord, Memiş Hoca. As soon as Micanoglu heard off this dramatic news, he deserted from the military service. When he arrived at the village, her fiancée had already been married to the wealthy man. Yet Micanoglu was a persistent man, he hid himself in the village for some time and kept his relationship with his ex-fiancée. One day, Micanoglu openly confronted Memiş Hoca, and accidentally killed him. He was arrested and sentenced for 18 years. In the prison, he met with a bandit named Eğribel Mehmet, who was the gang member of another famous bandit named Deli Reşit. Micanoglu escaped from the prison along with Eğribel Mehmet and joined the gang of the Deli Reşit. After a while, Micanoglu became the leader of this gang. He raided the caravans and robbed wealthy traders in the region. The gendarmerie attempted to capture him several times but failed. He disguised himself very well and even sometimes wore woman clothes. Micanoglu sought for a shelter to escape from gendarmerie, and he usually hid himself in the house of Kel Seyit, another powerful landlord of the region. In

every gendarmerie attack, he successfully escaped. In the public eye, he became an invincible figure. The mythical stories began to be told about him: Micanoglu once was trapped and even shot by soldiers, but he escaped with the help of God. Peasants indeed believed that the God's blessing was upon him. After a while, Micanoglu asked for a tribute from the French mine company operating in the Karagöl. The owners of the company refused to pay tribute to the Micanoglu, as he ceased the water sources of the company. The following ballad depicts this story:

*Ben de vardım maden baskınına
Yar yağmur yağmış taş üstüne
Beş yüz asker kalkmış Mican üstüne
Karagöl altından kırk atlı geçtim
Martin kurşununun suyunu içtim
Sağımdan vuruldum, soluma düştüm
Dilbilmez çerkezler eline düştüm*

The owners of the French company called the Ottoman authorities for help. The gendarmerie sought ways to catch Micanoglu, then gave an official order to Kel Seyit to capture and kill him. Soon Micanoglu was killed by Kel Seyit. The peasants shocked by the tragic death of this mythical figure. The betrayal of Kel Seyit can be found in the famous ballad told on Micanoglu.

*Martinimin pulları
Gece kestim yolları
Aslan Mican geliyor
Saymaz karakolları
Oy benim canım Mican'ım
Dünyalarda bir canım
Rakı koydum fincana
Hele bakın Mican'a
Kör olası Kel Seyit
Nasıl kıydın Mican'a
Oy benim canım Mican'ım
Dünyalarda bir canım
Karagöl obasında
Su içtim kana kana
Mican'ın ağaları
Ağlıyor yana yana*

Nevertheless, there are various tales about the end of the story on Micanoglu. One version told that although the men of Kel Seyit catch Micanoglu, they did not kill him and allowed him to escape. Peasants believed that they killed another man and told the gendarmerie that the dead man was Micanoglu. Instead, Micanoglu went to the holy lands, Mecca. Peasants believed that Micanoglu devoted himself to Islam until his actual death. Some peasants

claimed that they had seen Micanoglu in Mecca when they visited there for Hajj. The folk narratives on Micanoglu emphasize his noble character. For instance, one day Micanoglu ran into an old woman carrying woods in her back in nearby forest. Micanoglu asked where she was going. She said that she was going to the local bazaar for selling these woods so that she could buy some food. He bought all her woods. While she was leaving, her son arrived. Micanoglu asked the old woman whether her son was married or not. She said that her son could not marry because of poverty. Micanoglu turned towards the young man and asked him whether he loved someone or not. He confessed that he was in love with the imam's girl. Micanoglu went to the village and asked imam to marry his girl with this poor boy. Then, Micanoglu went to the bazaar to buy wedding dresses and gifts for the bride and groom. When the shopkeeper asked for money, he took off his veil and uncovered his face. As soon as the shopkeeper noticed that he was the noble bandit, he refused to take money. Micanoglu undertook all expenses of the marriage ceremony.

The second bandit tale is about Hekimoğlu (Bayrak 1985). His real name was Halil Ibrahim and was a poor peasant boy living with his mother in a village (presumably, Çiftlice) of Ordu. Hekimoğlu was represented as an honest, clever, and brave man. There was a powerful landlord of Georgian origin who ruled the region. One day, the landlord wanted to marry with a pretty girl named Ayşa who was indeed the lover of Hekimoğlu. As the landlord found out the love affair between Ayşa and Hekimoğlu, he called Hekimoğlu to fight a duel. When Hekimoğlu arrived for the fight, he realized that the landlord had brought his men. The terrible clash took place between the men and Hekimoğlu, but Hekimoğlu was able to escape. He said goodbye to his mom and took the way to the mountains. The peasants who had already known him before and ongoing conflict started to support Hekimoğlu. Peasants served him food and provided moral support. Hekimoğlu soon became the heroic figure of justice in the region. He robbed wealthy and helped to the poor peasants. The landlord hired some men to capture and kill Hekimoğlu and collaborated with the gendarmerie to entrap Hekimoğlu. Once, the house in which Hekimoğlu was a guest had been surrounded by the gendarmerie. However, Hekimoğlu achieved to escape from behind by digging a hole under the wall. After Hekimoğlu heard that the landlord killed his cousins, he immediately went to the house of the mukhtar. When Hekimoğlu arrived the house, he noticed that the mukhtar set up a trap. The house surrounded by the gendarmerie. Hekimoğlu fought honorably but could not escape and killed there. The ballad of Hekimoğlu show the mourning of ordinary peasants after the tragic death. In this ballad, Hekimoğlu is depicted as an ideal-typical noble robber.

Hekimoğlu derler benim de aslıma
Aynalı martin yaptırdım narinim kendi nefsim
Konaklar yaptırdım döşetemedim
Ünye de Fatsa bioldu narinim baş edemedim
Konaklar yaptırdım mermer direkli
Hekimoğlu'nu sorsan yarınim demir yürekli
Bahçe armut dibinde kaymak yedin mi
Hekimoğlu'nu görünce narinim budur dedim mi
Çiftlice muhtarı puştur pezevenk
Hekimoğlu geliyor yarınim uçkur çözerek
Hekimoğlu derler bir ufak uşak
Bir omzundan bir omzuna narinim yüz arma fişek

It is easy to recognize that in both stories –on Micanođlu and Hekimoğlu– ordinary peasants identify themselves with the noble bandits. They interpret the struggle of these bandits as their own search for justice. Again, in both stories, it is seen that some mythical features are attributed to the bandits. Both bandits are represented as invincible, yet they are killed because of betrayal. The tragic ends of bandits make the ballads told on bandits more widely disseminated and embraced.

Conclusion

In this article, I strived to reinterpret the popular representations of the Ottoman-Turkish banditry through the folk tales and ballads. This article suggests that the operation of hegemony is not stable among the peasant communities, but it is disturbed, contested and challenged through disguised ways of everyday resistance. I argued that the representations of the bandits in the folk tales and ballads can be considered as fragments and moments of everyday resistance. I pointed out that the folk tales and ballads can be read as the hidden transcripts of everyday resistance of ordinary peasants. The bandit ballads encapsulate the climate of opinion for producing everyday resistance.

Since ordinary peasants cannot openly confront the authorities and upper classes, as it might involve fatal dangers, they embrace and appropriate the stories of those bandits who were able to resist. The anonymous character of bandits in the folk tales and ballads provides an opportunity for the ordinary peasants to express their own feelings in disguise. In other words, being afraid of risks, ordinary peasants opt for reproducing and articulating the bandit stories instead of putting their life stories forefront. Through these narratives, they glorify not only the lives of the insurgents but also their own feelings. Last but not least, the fact that ordinary peasants could not openly confront with the powerful does not mean that they have no agency. I emphasized that ordinary peasants attribute mythical qualities to the bandits in folk tales and ballads in order to operate subaltern politics towards emancipation.

References:

- Akdeniz, Sıla. "Hikayeden Romana Soylu bir Dönüşüm." *Milli Folklor*, 20(79) 2008: 94-99.
- Barkey, Karen. *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1994.
- Bayrak, Mehmet. *Eşkîyalık ve Eşkîya Türküleri*. Ankara: Yorum Yayınevi, 1985.
- Diñç, Mustafa. "İşyanın Mizahı: Hobsbawm'ın Toplumsal Eşkîyalık Tanımı ve Kemal Sunal Filmleri." *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11(24) 2018: 73-90.
- Edelman, Marc. "Bringing the moral economy back in... to the study of 21st-century transnational peasant movements." *American Anthropologist*, 107(3) 2005: 331-345.
- Erdoğan, Necmi. "Devleti İdare Etmek: Maduniyet ve Düzenbazlık." *Toplum ve Bilim* 83, 2000: 8-31.
- Hobsbawm, Eric. *Bandits*. London: Abacus, 2000.
- Ibeji, Mike. (2011). "Robin Hood and His Historical Context," *BBC History*, (17 Şubat 2011) 8 Mart 2022, https://www.bbc.co.uk/history/british/middle_ages/robin_01.shtml
- Jenkins, J. Craig. "Resource mobilization theory and the study of social movements." *Annual Review of Sociology* 9.1 (1983): 527-553.
- Keen, Maurice. "Robin Hood--Peasant or Gentleman?." *Past & Present* 19 (1961): 7-15.
- Küçük, Yaşar. *Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkîya ve Kabadayıları*. Trabzon: Serander. 2006.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2: Sabahattin Ali'den Yusuf Atılgan'a*. İstanbul: İletişim, 2001
- Scott, James. "Eveyday Forms of Resistance," *Everyday Forms of Resistance*, (ed.) Forrest D. Colburn, 1989: 3-33. <http://rauli.cbs.dk/index.php/cjas/article/download/1765/1785>
- Sivaramkrishnan, Kalyanakrishnan. "Some intellectual genealogies for the concept of everyday resistance." *American Anthropologist*, 107.3 (2005): 346-355.

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (İSMUS), VII/1 (2022), s. 35-53

DÖVİZ PİYASASI BASKISININ BELİRLEYİCİLERİ ÜZERİNE ASİMETRİK BİR İNCELEME: TÜRKİYE ÖRNEĞİ*

Ahmet Ekrem KAYA**

Mesut KARAKAŞ***

Özet

Bu çalışmada Türkiye’de Döviz Piyasası Baskısı’nın belirleyicilerini incelenmektedir. ARDL sınır testi sonuçları Döviz Piyasası Baskısı (DPB) ile Bankacılık Sektörü Kırılganlığı (BFR), M2/Uluslararası Rezervler (RES) ve Reel Döviz Kuru (RER) arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. NARDL bulguları da bu sonucu desteklemektedir. NARDL sonuçları ayrıca en güçlü eşbütünleşme ilişkisinin DPB ile RES arasında olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte yalnızca uzun vadede BFR’ye gelen şokların DPB üzerinde anlamlı etkilere yol açtığı tespit edilmektedir. Diğer taraftan kısa vadede RES’e gelen pozitif (negatif) şokların DPB’yi artırdığı (azalttığı), RER’deki düşüşün DPB’yi azalttığı görülmektedir. Son olarak tüm değişkenlerden Döviz Piyasası Baskısı’na dönük güçlü asimetrik nedensellikler tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Döviz Piyasası Baskısı, ARDL-NARDL, Asimetrik Nedensellik*

JEL Kodları: E50, E51, F31

* Ahmet Ekrem Kaya tarafından Mesut Karakaş danışmanlığında hazırlanan "Para Politikası ve Döviz Piyasası Baskısı: Karşılaştırmalı Bir Uygulama" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İktisat Bölümü, ekrem.kaya@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0860-2001

*** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, mesutkarakas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3695-2105

AN ASYMMETRIC ANALYSIS ON THE DETERMINANTS OF EXCHANGE MARKET PRESSURE: THE CASE OF TURKEY

Abstract

This study examines the determinants of Exchange Market Pressure in Turkey. ARDL bounds test results reveal that there is a cointegration relationship between Exchange Market Pressure (DPB) and Banking Sector Fragility (BFR), M2/International Reserves (RES), Real Exchange Rate (RER). NARDL consequences support this outcome, as well. NARDL results also show that the strongest cointegration relationship is between DPB and RES. In addition, only long-term shocks to BFR have significant effects on DPB. Beside, in the short term positive (negative) shocks to RES increase (decrease) DPB, and fall in RER decreases DPB. Finally, strong asymmetric causality from all variables towards Exchange Market Pressure is determined.

Keywords: *Exchange Market Pressure, ARDL-NARDL, Asymmetric Causality*

JEL Classification: *E50, E51, F31*

Giriş

Dünya genelinde 1980'lerde yaşanan ekonomik serbestleşme süreçlerinden Türkiye'nin de etkilendiği görülmektedir. 24 Ocak 1980 kararları Türkiye açısından bu sürecin miladını oluşturmaktadır. Ekonomideki serbestleşme uygulamalarının çerçevesini oluşturan bu kararların finans alanında da yansımaları olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda en önemli adım sermaye hesabının serbest bırakılması, başka bir ifadeyle sermaye hareketlerine serbestlik kazandırılması olmuştur.

Sermaye serbestisi uluslararası ölçekte ödünç verilebilir fonlar piyasasının genişlemesini sağlamaktadır. Böylece likidite daha erişilebilir ve daha ucuz hale gelmektedir. Borçlanma maliyetlerinin düşmesine yol açan bu süreç tüketim ve yatırım harcamalarını tetikleyerek, pozitif büyüme oranlarının yakalanmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan sermaye serbestisinin fiyat istikrarını ve finansal istikrarı bozucu yönü de ihmal edilmemelidir. Sermaye hareketlerinin yol açacağı kur oynaklığı finansal piyasalarda beklentileri bozucu, belirsizliği ve risk algısını artırıcı etkilere neden olabilmektedir. Makroekonomik göstergeler açısından ise kur oynaklığı, kurların fiyatlara geçişkenliği doğrultusunda enflasyonist bir etki doğurabilmekte, büyüme rakamları üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir.

Uluslararası piyasalarda bir para birimine dönük aşırı talep sonucunda ortaya çıkan ve döviz kuru oynaklığına yol açan para piyasalarındaki dengesizliğin büyüklüğü Döviz Piyasası Baskısı (DPB) endeksi ile ölçülmektedir (Girton&Roper, 1977; Weymark, 1995; Kyn ve Chin, 2017). İlk olarak Girton&Roper (1977) tarafından ortaya konan endeks Eichengreen vd.(1995) tarafından tüm döviz kuru rejimlerinde uygulanabilecek şekilde geliştirilmiştir. Endeksteki artışlar döviz krizlerinin bir göstergesi olarak kabul edilmekte; buna yol açan unsurlar, başka bir ifadeyle Döviz Piyasası Baskısı'nın belirleyicileri ampirik olarak bir çok ülke için incelenen gelmektedir.

Döviz krizlerinin çoğunlukla gelişmekte olan ekonomilerde görülmesi bu ülkelerin kronikleşen temel makroekonomik sorunları üzerine yoğun sermaye hareketlerine maruz kalmalarıyla açıklanabilmektedir. Tam olarak bu çerçeveye uyan ve bu nedenler doğrultusunda 1994 ve 2000-2001 krizlerini yaşayan Türkiye, Döviz Piyasası Baskısı'nın belirleyicilerinin incelenmesi için elverişli bir örneklik teşkil etmektedir.

Mevcut çalışmayı öncüllerinden ayıran yeni metodolojik bulguların literatüre kazandırılmasıdır. Çalışmada ilk olarak kısa ve uzun dönemli etkilerin ayrıştırılmasına imkân veren Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL (Autoregressive Distributed Lag) yaklaşımı kullanılmaktadır. Ayrıca Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen NARDL (Nonlinear Autoregressive Distributed Lag) yöntemi de -bildiğimiz kadarıyla- ilgili literatürde ilk defa uygulanmaktadır. NARDL yaklaşımı eş bütünleşme ilişkisinin yanında, kısa ve uzun vadede negatif ve pozitif şokların etkilerinin ayrıştırılarak incelenmesi fırsatını da sunmaktadır. Bu yöntemle değişkenler arasında doğrusal olmayan bir etkinin olup olmadığı kısa ve uzun dönemler için incelenebilmektedir. Çalışmanın bir diğer katkısı Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testiyle değişkenler arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisinin tespit edilebilmesidir.

1. Literatür İncelemesi

Türkiye’de Döviz Piyasası Baskısı’nın belirleyicilerini inceleyen, buradan hareketle Türkiye’de yaşanan para/döviz krizlerine neden olan unsurları tespit etmeyi amaçlayan geniş bir ampirik literatür bulunmaktadır. Çalışmalar metodolojik açıdan farklılaşsa da bulguları benzeşmekte ve birbirini destekler nitelik arz etmektedirler. Literatürde yaygın bir şekilde kullanılan yöntemlerden biri Kaminsky vd. (1998)’nin sinyal yaklaşımıdır (*signal approach*). Öncü/uyarıcı göstergeler (*leading indicators approach*) yaklaşımı da ampirik çalışmaların sıklıkla başvurduğu bir diğer metodolojidir. Bu kapsamda Kibritçioğlu vd. (1998) Türkiye Ekonomisi’nin 1994 krizini öncü göstergeler yaklaşımını kullanarak inceleyen çalışmalar arasında yer almaktadır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda 1994 krizinin öncü/uyarıcı göstergelerinin ticaret haddi, piyasa döviz kurunun resmi döviz kuruna oranı, geçmiş ve gelecek üç ay içerisinde ihracat piyasasından alınan yeni siparişlerin tutarı olduğu tespit edilmiştir. Aynı yaklaşımla Üçer vd. (1998) 1994 krizinin öncü göstergeleri olarak kısa dönem dış borç/GSMH, Merkez Bankası avansları/GSMH, ihracatın ithalatı karşılama oranı, finansal sistemdeki yükümlülükler/uluslararası rezervler, reel para dengesinde fazla-lik değişkenlerine işaret etmektedir.

1990:1-2002:12 dönemini sinyal yaklaşımı ile inceleyen Kaya ve Yılmaz (2006) kamu kesimi borçlanma gereğinin gayri safi milli hasılaya oranı değişkenini para krizinin yaklaşmakta olduğunu gösteren başarılı bir öncü gösterge olarak değerlendirmektedir. Özkan (2005) tarafından öncü göstergeler yaklaşımı kullanılarak Türkiye Ekonomisi’nde TL’nin çökmesi ve finansal krizin yaşanmasına zemin hazırlayan üç temel zayıflık tespit edilmektedir. Bunlar borç geri ödemelerinden kaynaklanan zayıf dış pozisyon, faiz ödemelerinin yol açtığı güçsüz mali görünüm ve son olarak 2000 Kasım’ındaki likidite krizine ve 2001’de yaşanan devalüasyon sonrası kötü duruma zemin hazırlayan bankacılık ve finans sektöründeki kırılan durumdur.

Logit modeller de Döviz Piyasası Baskısı’nın belirleyicileri literatüründe sıklıkla kullanılmaktadır. Bu doğrultuda Çepni ve Köse (2006) logit modellerin Türkiye’deki para krizlerinin olasılıklarını tahmin etmede probit modellerden daha başarılı olduğu sonucuna ulaşmaktadır. 1985-2004 aralığını çeyreklik veriler üzerinden analiz eden çalışmada cari hesap/GSYH, M2/uluslararası rezervler, cari hesap/doğrudan yabancı yatırımlar ve son olarak reel kredi büyümesinin Spekülatif Baskı Endeksi üzerinde Granger nedenselliğine yol açtığı tespit edilmektedir. Logit, probit ve sınırlı bağımlı modeller uygulayan Feridun (2008) küresel likidite koşullarının, mali dengesizliklerin, sermaye çıkışlarının ve bankacılık sektöründeki zayıflıkların Türkiye’deki 1994 ve 2000-2001 krizlerine yol açtığı bulgusuna ulaşmaktadır. Ayrıca, ABD ve Türkiye’de uygulanan mevduat faiz oranları arasındaki farkın artmasının da Türkiye’deki kriz olasılığını artırdığı tespit edilmektedir.

Türkiye’deki para krizlerinin belirleyicilerini tahmin etmek amacıyla probit modeli kullanılan Karabulut vd. (2010) kısa vadeli borçların GSYH’ye oranının, reel döviz kurunun, mevduat faiz oranlarının, yabancı rezervlerin ithalata oranının ve son olarak da kredi mevduat oranının Türkiye’deki para krizlerini açıklamada anlamlı değişkenler olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Arı (2012) çok değişkenli logit modeli kullanarak aşırı mali açıkları, yüksek para arzı büyümesini, kısa vadeli dış borçlarda keskin yükselişleri, bankacılık sektöründeki artan riski ve dış olumsuz şokları krizlerin kaynağı olarak tanımlamaktadır. Arı ve Cergiboza (2016) ise bankacılık krizleri ve para krizleri arasındaki ilişkiyi incelemekte-

dir. Sonuçlar her iki kriz türünün birbirini türettiğini göstermektedir. Aşırı mali açıkların, kısa vadeli dış borçtaki yükselmelerin, Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesinin ve dış olumsuz şokların para krizlerinin arkasındaki nedenler olduğu da ileri sürülmektedir.

1990:1-2014:6 döneminde para krizlerine neden olan faktörleri tespit etmeyi amaçlayan Cergibozan (2015), Logit ve Markov geçiş yöntemlerini birlikte kullanmaktadır. Logit modellerde bankaların döviz mevduatları/toplam mevduatlar, kısa vadeli dış borçlar/rezervler, portföy yatırımları, yurtiçi krediler/GSYH, M2/uluslararası rezervler, enflasyon, Merkez Bankası'nın bankalara sağladığı krediler/toplam yükümlülükler gibi oranlarda ve reel döviz kurunun trendinden sapmasında yaşanan artışların kriz ihtimalini artırıcı etkenler olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Diğer taraftan BIST ve bankalardaki döviz varlıklarının döviz yükümlülüklerine oranındaki artışların da döviz/para krizi ihtimalini azaltma etkisine sahip olduğu ileri sürülmektedir. Markov geçiş modelinde ise döviz mevduatları/toplam mevduatlar, M2 para arazi/uluslararası rezervler, enflasyon, kısa vadeli dış borçlar/uluslararası rezervler, portföy yatırımları ve Merkez Bankası'nın bankalara sağladığı krediler/toplam yükümlülükler oranlarındaki artışlar kriz ihtimalini artırırken, bütçe dengesi/GSYH, sanayi üretim endeksi ve BIST'teki artışların kriz ihtimalini azalttığı sonuçlarına ulaşılmaktadır.

Türkiye'de Döviz Piyasası Baskısı konusu ARDL yöntemiyle de incelenmiştir. Bu kapsamda Feridun (2009)'un sonuçları Döviz Piyasası Baskısı'nın bankacılık sektörü kırılabilirliği, uluslararası rezervlerin seviyesi ve reel döviz kurunun aşırı değerlendirilmesi ile uzun dönemli denge ilişkisine sahip olduğunu ileri süren teori ile tutarlılık arz etmektedir. Ayrıca bu üç değişkenden Döviz Piyasası Baskısı'na doğru Granger nedenselliğinin olduğu da tespit edilmektedir. Kriz modelleri açısından da ikinci nesil kriz modellerinin Türkiye'deki spekülatif atakları açıkladığı çalışmanın tespitleri arasında yer almaktadır. Feridun (2010) sermaye çıkışları ile Döviz Piyasası Baskısı arasında uzun dönemde bir denge ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan hem kısa dönemde hem de uzun dönemde sermaye çıkışlarından Döviz Piyasası Baskısı'na dönük Granger nedenselliğinin bulunduğu tespit edilmektedir; ancak bu nedensellik yalnızca tek yönlü olarak belirlenmektedir.

ARDL sınır testi ve VECM (*Vector Error Correction Model*) kullanarak 1989:8-2006:6 dönemi için Döviz Piyasası Baskısı ve bazı makroekonomik temeller arasında ilişkiyi inceleyen Katırcıoğlu ve Feridun (2011) reel M1 dengesinde fazlalık, bütçe dengesinin GSYH'ye oranı, cari işlemler dengesinin GSYH'ye oranı, yurt içi kredilerin GSYH'ye oranı ile Döviz Piyasası Baskısı arasında seviye ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Ayrıca Granger nedenselliğinin yalnızca makroekonomik temellerden Döviz Piyasası Baskısı'na dönük olduğu tespit edilmektedir. Ersoy (2013) 1992:2-2007:9 döneminde Döviz Piyasası Baskısı ve farklı türdeki sermaye girişlerinin TL'nin reel efektif döviz kurunun değerlendirilmesi üzerindeki etkilerini incelemekte, reel efektif döviz kuru ile Döviz Piyasası Baskısı ve sermaye giriş türleri (doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırım yükümlülükleri, banka yükümlülükleri ve içi dövizleri) arasında uzun dönemli seviye ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Döviz Piyasası Baskısı literatüründe sıklıkla başvurulan yöntemlerden biri de Markov rejim geçiş modelidir. Bu kapsamda Mariano vd. (2004) Markov rejim geçiş modelini kullanarak Türkiye'deki finansal kırılabilirliği tahmin etmeye çalışmaktadır. Sonuç olarak Türkiye'deki finansal kırılabilirliğe reel döviz kurunun, uluslararası rezervlerin ve kredi mevduat oranının kaynaklık ettiği ileri sürülmektedir. Yılmazkuday ve Akay (2008) Türkiye'de para krizleri-

nin öncü göstergelerini tahmin etmek için rejim geçişli zamanla değişen dinamik faktör modeli kullanılmaktadır. Modelin 1986:2–2001:10 örneklem periyodundaki para krizlerini tespit etmede başarılı olduğu görülmektedir. Net uluslararası rezervlerin ve yurt içi kredilerin kötüleşmesi de öncü göstergeler olarak değerlendirilmektedir. Markov geçiş çerçevesini kullanan bir diğer çalışma olan Tamgaç (2011) makroekonomik temellerin rolünü ve 1994 ve 2000-2001 krizlerinde kendi kendini gerçekleştirme beklentisini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışma ekonomik birimlerin yüksek devalüasyon beklentisinin, mevcut makroekonomik temellere ilave olarak, krize yol açmış olduğunu ileri sürmektedir.

Ertem (2011) panel veri yöntemiyle 28 gelişen piyasa ekonomisini Döviz Piyasası Baskısı açısından incelemektedir. Sonuçlar Döviz Piyasası Baskısı ile brüt kısa vadeli dış borç, portföy borç girişleri ve ABD hazine getiri eğrisi endeksi arasında ters orantılı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Türkiye dâhil incelenen ülkelerde ABD hazine getiri endeksi ile Döviz Piyasası Baskısı endeksi arasında ters orantılı bir ilişki olması, ABD merkez bankasının kısa vadeli faiz oranlarında artışa gitmesinin bu ülkelerde Döviz Piyasası Baskısı'nı artırıcı bir etkiye sahip olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Diğer ülkelerin aksine Türkiye'deki Döviz Piyasası Baskısı üzerinde ticaret dengesinin ve net kaynak girişlerinin de etkili olduğu bulunmaktadır.

2. Ekonometrik Model ve Yöntem

Döviz Piyasası Baskısı (DPB) endeksi, nominal döviz kurundaki (e) yüzdelik değişime ulusal (i_t) ve uluslararası faiz oranları (i_t^*) arasındaki farkın yüzdelik değişimi eklenip, altın hariç uluslararası rezervlerin M1 para arzına oranındaki (r_t) yüzdelik değişim çıkarılarak hesaplanmaktadır:

$$DPB_t = \alpha \Delta e_t + \beta \Delta(i_t - i_t^*) - \gamma \Delta r_t$$

Δ , değişkenlerdeki yüzdelik değişimi göstermektedir. α , β , γ endeksi oluşturan bileşenlerdeki yüksek oynaklığın endeksi domine etmemesi için sırasıyla o bileşenin standart sapmasının tersini temsilen endekse dâhil edilmektedir. Nominal döviz kuru eşit ağırlıklı bir şekilde Dolar ve Euro sepetinden oluşmaktadır (Eichengreen et al., 1995, Feridun 2009). Böylece döviz kurlarındaki artışın, faiz oranları arasındaki marjın genişlemesinin ve uluslararası rezervlerin azalmasının veya buna oranla M1 para arzının artmasının endekste artışa yol açacağı görülmektedir.

Döviz Piyasası Baskısını açıklamak üzere Feridun (2009) izlenerek bankacılık sektörü kırılganlığı, uluslararası rezervler ve reel döviz kuru değişkenleri kullanılmaktadır. İlk açıklayıcı değişken Kibritletiçioğlu (2003) tarafından geliştirilen Bankacılık Sektörü Kırılganlığıdır (*Banking Sector Fragility-BFR*). BFR değişkeni, bankaların özel sektöre verdiği krediler (*Credit to Private Sector, CPS*), bankaların yabancı yükümlülükleri (*Foreign Liabilities of Bank, FL*) ve banka mevduatları (*Bank Deposit, DEP*) serileri kullanılarak oluşturulmaktadır. Her bir seri kendi ortalamasından (μ) çıkarılıp standart sapmasıyla (σ) ağırlıklandırılarak elde edilmektedir. Δ , 12 aylık periyotta yüzdelik değişimi göstermektedir. Söz konusu ortalama, standart sapmalar ve yüzdelik değişim Tüketici Fiyat Endeksi (*Consumer Price Index*) ile realize edilmiş seriler üzerinden hesaplanmaktadır:

$$BFR = \left[\frac{\Delta CPS - \mu_{CPS}}{\sigma_{CPS}} + \frac{\Delta FL - \mu_{FL}}{\sigma_{FL}} + \frac{\Delta DEP - \mu_{DEP}}{\sigma_{DEP}} \right] / 3$$

İkinci açıklayıcı değişken olarak M2 para arzının Merkez Bankasının altın hariç yabancı rezervlerine oranı (International Reserves-RES) kullanılmaktadır:

$$RES = M2 / \text{Uluslararası Rezervler}$$

Son açıklayıcı değişken olan Reel Döviz Kuru (Reel Exchange Rate-RER), Reel Efektif Döviz Kuru (REER) üzerinden hesaplanmaktadır:

$$RER = (REER_t - REER_{t-12}) / REER_{t-12}$$

Döviz Piyasası Baskısı (DPB) endeksinin hesaplanmasında kullanılan Dolar ve Euro/Mark sepetinden oluşan nominal döviz kuru, altın hariç uluslararası rezervler ve M1 para arzı değişkenleri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'den temin edilmiştir. Türkiye'nin ulusal faiz oranlarını temsilen kullanılan mevduat faiz oranları Uluslararası Para Fonu'nun Uluslararası Finansal İstatistikler (IMF-IFS) veri tabanından elde edilirken, uluslararası faiz oranını temsilen kullanılan 3 ay vadeli ABD hazine bonusu faiz oranları verisi için FRED'e müracaat edilmiştir (<https://fred.stlouisfed.org/>).

Reel Döviz Kuru'nun hesaplanmasında kullanılan Reel Efektif Döviz Kuru Darvas (2012a)'dan¹ elde edilmiştir. Bankacılık Sektörü Kırılganlığı (BFR) endeksinin hesaplanmasında kullanılan bankaların yurt içindeki özel sektöre verdiği krediler, bankaların mevduatları ve bankaların yabancı yükümlülükleri verilerinin tamamı TCMB EVDS veri tabanından elde edilmiştir. BFR endeksinin oluşturulan serilerin realize edilmesinde kullanılan Tüketici Fiyat Endeksi (*Consumer Price Index*) IMF'in IFS veri tabanından alınmıştır. M2/ Uluslararası rezervler değişkenini oluşturan M2 para arzı ve altın hariç uluslararası yabancı rezervler TCMB EVDS veri tabanından temin edilmiştir. Analizlerde tüm değişkenler logaritmik formda kullanılmaktadır. Veri seti 1989:8-2017:4 dönemini kapsamaktadır.

Analizlerde ilk olarak değişkenler arasındaki ilişkilerin kısa ve uzun dönemli olarak ayrıştırılarak incelenmesine imkan veren ARDL yaklaşımı (Pesaran vd., 2001) kullanılmaktadır. Değişkenlerin I(0) veya I(1) gibi farklı derecelerde durağan olmaları durumunda bile eş bütünleşme analizine imkân veren ARDL sınır testi yaklaşımı, eş bütünleşme ilişkisinin tespit

¹ Erişim için bkz: <https://www.bruegel.org/publications/datasets/real-effective-exchange-rates-for-178-countries-a-new-database/>

edilebilmesi için serilerin aynı derecede bütünleşik olması şartını arayan Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) gibi eş bütünleşme testlerinden bu açıdan daha avantajlıdır. Bağımlı ve bağımsız değişkenin gecikmelerinin de açıklayıcı değişkenler olarak kullanıldığı ARDL modeli şu şekilde kurulmaktadır:

$$\Delta DPB_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_1 \Delta DPB_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_2 \Delta BFR_{t-i} + \alpha_3 DPB_{t-1} + \alpha_4 BFR_{t-1} + \varepsilon_i \quad (1)$$

α_0 sabit terimi diğer α 'lar sırasıyla ilgili değişkeninin katsayısını temsil etmektedir. m (q) optimal gecikme sayısına, Δ fark operatörüne, ε ise hata terimine işaret etmektedir. $t-1$ indisi bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci gecikmelerinin de modele dahil edildiğini göstermektedir. Sonuçları Tablo 3'te gösterilen DPB (BFR, RES, RER)'nin bağımlı değişken olduğu, BFR, RES, RER (DPB)'in sırasıyla ve tek tek açıklayıcı değişken olduğu 6 ARDL modeli kurulmaktadır. Denklemlerin yoğunluğunu azaltmak amacıyla sadece DPB ve BFR arasındaki ARDL modeli örnek olarak gösterilmektedir.

Yukarıdaki model önce En Küçük Kareler yöntemi ile tahmin edilmektedir. Daha sonra Wald testi veya F istatistiği yardımıyla eş bütünleşme testi uygulanmaktadır. Sıfır hipotezi ve alternatif hipotezin değerlendirilmesi için hesaplanan F istatistiği değerine bakılmaktadır. Bu değer ilgili anlamlılık düzeyinde (%1, %5, %10) Pesaran vd. (2001)'de verilen $I(1)$ düzeyindeki kritik değerden büyükse sıfır hipotezi reddedilmektedir. Başka bir ifadeyle değişkenler arasında bir eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmektedir. Hesaplanan F değerinin $I(0)$ düzeyindeki kritik değerden küçük olması durumunda ise sıfır hipotezi reddedilememektedir. Yani değişkenler arasında bir eş bütünleşme ilişkisi bulunamamıştır.

Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen NARDL (*Nonlinear Autoregressive Distributed Lag*) yöntemi Pesaran vd. (2001)'in doğrusal formdaki ARDL modelinin asimetrik olarak genişletilmesinden oluşmaktadır (Athanasenas et al., 2014). Yöntem eş bütünleşme ilişkisinin yanında, kısa ve uzun vadede negatif ve pozitif şokların etkilerinin ayrıştırılarak incelenmesi fırsatını da sunmaktadır. Bu yöntemle değişkenler arasında doğrusal olmayan bir etkisinin olup olmadığı da kısa ve uzun dönem için incelenebilmektedir. NARDL yaklaşımı, Athanasenas vd. (2014) ile Turan ve Karakaş (2017) izlenerek açıklanmakta ve uygulanmaktadır. NARDL yaklaşımının ilk aşaması olarak bağımlı ve bağımsız değişkenler negatif ve pozitif kısmi toplamlarına ayrıştırılmaktadır.

Bağımlı (açıklanan) değişken:

$$DPB_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta DPB_t^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta DPB_t, 0); DPB_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta DPB_t^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta DPB_t, 0) \quad (2)$$

Bağımsız (açıklayıcı) değişkenler, sırasıyla:

$$BFR_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta BFR_t^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta BFR_t, 0); BFR_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta BFR_t^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta BFR_t, 0) \quad (3)$$

$$RES_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta RES_t^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta RES_t, 0); RES_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta RES_t^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta RES_t, 0) \quad (4)$$

$$RER_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta RER_t^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta RER_t, 0); RER_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta RER_t^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta RER_t, 0) \quad (5)$$

Değişkenler arasındaki doğrusal olmama durumu pozitif ve negatif şokları içeren yukarıdaki denklemlerle NARDL modeline dâhil edilmektedir. NARDL yaklaşımının formülasyonu analiz edilen üç model için şu şekilde gösterilmektedir:

$$\Delta DPB_t = \beta_0 + \sum_{j=1}^p \beta_1 \Delta DPB_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_2^+ \Delta BFR_{t-j}^+ + \sum_{j=0}^r \beta_3^- \Delta BFR_{t-j}^- + \lambda_1 DPB_{t-1} + \lambda_2^+ BFR_{t-1}^+ + \lambda_2^- BFR_{t-1}^- + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$\Delta DPB_t = \beta_0 + \sum_{j=1}^p \beta_1 \Delta DPB_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_2^+ \Delta RES_{t-j}^+ + \sum_{j=0}^r \beta_3^- \Delta RES_{t-j}^- + \lambda_1 DPB_{t-1} + \lambda_2^+ RES_{t-1}^+ + \lambda_2^- RES_{t-1}^- + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\Delta DPB_t = \beta_0 + \sum_{j=1}^p \beta_1 \Delta DPB_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_2^+ \Delta RER_{t-j}^+ + \sum_{j=0}^r \beta_3^- \Delta RER_{t-j}^- + \lambda_1 DPB_{t-1} + \lambda_2^+ RER_{t-1}^+ + \lambda_2^- RER_{t-1}^- + \varepsilon_t \quad (8)$$

NARDL yönteminin ilk adımında modellerin teker teker En Küçük Kareler yöntemiyle tahmin edilmesi gerekmektedir. Daha sonraki aşamada Wald testi veya F istatistiği yardımıyla eş bütünleşme testi yapılmaktadır. Hesaplanan F istatistik değerleri Pesaran vd. (2001)'deki kritik değerler ile mukayese edilmektedir. I(1) değerinden büyük değerler sıfır hipotezinin reddedilmesi anlamına gelmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilebilmesi durumunda söz konusu iki değişken arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Hesaplanan F istatistik değerinin I(0) değerinden küçük olması durumunda ise sıfır hipotezi reddedilememekte, değişkenler arasında bir eş bütünleşme ilişkisinden söz edilememektedir.

NARDL yönteminin izleyen aşaması kısa ve uzun dönemde pozitif ve negatif şokların istatistiksel olarak anlamlılığını ele almaktır. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerin pozitif ve negatif kümülatif toplamalarının birinci farkları kısa dönem için asimetrik dinamikleri temsil etmektedir. Bu açıdan anlamlı bir etkiye sahip olup olmadıklarını sınamak için sırasıyla, kısa dönemde pozitif/negatif şokların etkisi yoktur/vardır sıfır ve alternatif hipotezleri test edilmektedir. Sonuç tablolarında kısa dönemli pozitif şokların etkisini S⁺, kısa dönemli negatif

şokların etkisini ise S temsil etmektedir. Kısa dönemde değişkenler arasında asimetrik bir ilişkinin olup olmadığına sınıranması için pozitif etkilerin negatif etkilere eşit olup olmadığı da test edilmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi ilgili modelde bağımlı ve bağımsız değişken arasında kısa dönemde asimetrik bir ilişkinin olduğu anlamına gelmektedir. Analiz tablolarında bu sonuçlar W_{SR} ile gösterilmektedir. (Tüm hipotezler için bkz: Tablo 1)

Tablo 1: NARDL Modeli Tanlayıcı İstatistiklerine İlişkin Hipotezler

	Hipotez	Pozitif	Negatif	Asimetri
Kısa Dönem	H_0 :	$H_0: \sum_{j=0}^q \beta_2^+ = 0$	$H_0: \sum_{j=0}^r \beta_3^- = 0$	$\sum_{j=0}^q \beta_2^+ = \sum_{j=0}^r \beta_3^-$
	H_1 :	$H_1: \sum_{j=0}^q \beta_2^+ \neq 0$	$H_1: \sum_{j=0}^r \beta_3^- \neq 0$	$\sum_{j=0}^q \beta_2^+ \neq \sum_{j=0}^r \beta_3^-$
Uzun Dönem	H_0 :	$H_0: -\frac{\lambda_2^+}{\lambda_1} = 0$	$H_0: -\frac{\lambda_2^-}{\lambda_1} = 0$	$H_0: -\frac{\lambda_2^+}{\lambda_1} = -\frac{\lambda_2^-}{\lambda_1}$
	H_1 :	$H_1: -\frac{\lambda_2^+}{\lambda_1} \neq 0$	$H_1: -\frac{\lambda_2^-}{\lambda_1} \neq 0$	$H_1: -\frac{\lambda_2^+}{\lambda_1} \neq -\frac{\lambda_2^-}{\lambda_1}$

Not: Kısa/uzun dönemde negatif/pozitif şokların etkisi H_0 : Kısa/uzun dönemde pozitif/negatif şokların etkisi yoktur. H_1 : Kısa/uzun dönemde pozitif/negatif şokların etkisi vardır. Asimetri: H_0 : Kısa/uzun dönemde değişkenler arasında asimetri yoktur. H_1 : Kısa/uzun dönemde değişkenler arasında asimetri vardır.

Modellerdeki λ_2^+ , λ_2^- katsayıları bağımlı değişken (DPB) ve bağımsız değişkenlerin (BFR, RES, RER) uzun dönemdeki negatif ve pozitif etkilerinin incelenmesine imkân vermektedir. Söz konusu katsayılar λ_1 ile oranlanarak normalize edilmektedir: $-\frac{\lambda_2^+}{\lambda_1}$, $-\frac{\lambda_2^-}{\lambda_1}$. Uzun dönemde bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki pozitif ve negatif etkileri incelemek üzere uzun dönemde pozitif/negatif şokların etkisi yoktur/vardır sıfır ve alternatif hipotezleri kurulmaktadır. Hipotezlerin Wald testiyle incelenmesi sonucunda elde edilen uzun dönemli pozitif etkiler sonuç tablolarında L^+ , negatif etkiler ise L^- ile gösterilmektedir. Değişkenler arasında uzun dönemde asimetrik bir ilişkinin olup olmadığını incelemek için de λ_1 ile normalize eden uzun dönem pozitif ve negatif katsayılarının birbirine eşit olup olmadığı da test edilmektedir. Sıfır hipotezinin reddedilmesi değişkenler arasında uzun dönemde asimetrik bir ilişki olduğunu göstermektedir. İlgili sonuç analiz tablolarında WLR ile sembolize edilmektedir. (Tüm hipotezler için bkz: Tablo 1)

3. Ampirik Sonuçlar

Döviz Piyasası Baskısı'nın belirleyicilerinin incelendiği bu çalışmada ARDL sınır testi, NARDL yaklaşımı ve ayrıca değişkenler arasında asimetrik bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi uygulanmaktadır. Analizlere ilk olarak serilerin durağan olup olmadığını belirlemek için birim kök testleri ile başlanmaktadır.

Tablo 2: ADF & PP Birim Kök Testleri

Panel A			
Augmented-Dickey Fuller (ADF) Testi			
Değişkenler	Sabit Terimsiz	Sabit Terimli	Sabit Terimli & Trendli
DPB	-22,183***	-22,15***	-22,499***
BFR	-3,272***	-3,267**	-3,281*
RES	0.121	-0.682	-2.744
RER	-3,943***	-4,103***	-4,171***
Δ DPB	-9,544***	-9,529***	-9,512***
Δ BFR	-17,011***	-16,984***	-16,957***
Δ RES	-17,963***	-17,943***	-18,089***
Δ RER	-11,563***	-11,547***	-11,53***
Panel B			
Phillips-Perron (PP) Testi			
Değişkenler	Sabit Terimsiz	Sabit Terimli	Sabit Terimli & Trendli
DPB	-22,193***	-22,161***	-23,718***
BFR	-3,449***	-3,444**	-3,461**
RES	0.228	-0.502	-2.8
RER	-4,863***	-4,902***	-4,927***
Δ DPB	-145,458***	-146,174***	-145,771***
Δ BFR	-16,992***	-16,964***	-16,936***
Δ RES	-18,173***	-18,159***	-18,587***
Δ RER	-11,52***	-11,487***	-11,449***

Not: ***, **, * sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeylerine işaret etmektedir.

Değişkenler arasında eş bütünlük bir ilişkinin olup olmadığının sınanması için, başka bir ifadeyle sınır testinin uygulanabilmesi için durağanlığın ne düzeyde sağlandığı tespit edilmelidir. Başka bir ifadeyle serilerin birim kök içerip içermediğinin sorgulanması gerekmektedir. Bu tespitin yapılabilmesi için Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) gibi birim kök testleri uygulanmaktadır. Birim kökün bulunması halinde serilerin birinci farkları ile birim kök testleri yenilenmektedir (Tablo 2).

NARDL metodolojisinin ön koşulu olarak tüm serilerin seviye değerlerinde veya birinci farklarında durağan olması gerekmektedir. Aynı şart ARDL yönteminde de aranmaktadır. Başka bir ifadeyle değişkenlerin/serilerin düzey değerlerinde veya birinci farklarında birim kök sorununun giderilmesi halinde değişkenler arasında eş bütünlük ilişkisi test edilebilmektedir. Bu açıdan ilk olarak serilerin birim kök içerip içermediği Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri ile incelenmektedir. Tablo 2'de görüldüğü üzere yalnızca RES değişkeninin hem ADF hem de PP testlerinde Sabit Terimsiz, Sabit Terimli ve Sabit Terimli&Trendli versiyonlarda seviye değerlerinde birim kök içerdiği görülmektedir. Değişkenlerin birinci farkları ile testler tekrar edildiğinde birim kök sorununun giderildiği görülmektedir. Böylece ARDL ve NARDL yöntemleri uygulanabilir hale gelmektedir.

Ampirik incelemenin ilk adımını ARDL sınır testi oluşturmaktadır. Elde edilen sonuçlar ışığında değişkenler arasında bir eş bütünleşme (*cointegration*) ilişkisinin tespiti mümkün olabilmektedir. Bu doğrultuda Pesaran vd. (2001) izlenerek, değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığını ortaya çıkarmak üzere F testi ile test edilecek şu hipotezler kurulmaktadır:

$$H_0^{\pi_{yy}} : \pi_{yy} = 0; H_1^{\pi_{yy}} : \pi_{yy} \neq 0$$

$$H_0^{\pi_{yx.x}} : \pi_{yx.x} = 0; H_1^{\pi_{yx.x}} : \pi_{yx.x} \neq 0,$$

Sıfır hipotezleri burada değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olmadığını ileri sürmektedir. Hesaplanan test değerleri Pesaran vd. (2001)'in kritik değerlerine göre analiz edilmekte, buradan hareketle sıfır hipotezinin reddedilebileceği durumlarda değişkenlerin eşbütünleşik olduğu sonucu çıkarılabilmektedir.

ARDL sınır testi analizlerinde Pesaran vd. (2001) F testinde yer alan trend ve sabit terim (*intercept*) üzerindeki tüm kısıtlamalar kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle sınır testi analizi Sabit Terimsiz, Kısıtlı Sabit Terimli, Sabit Terimli, Sabit Terimli ve Kısıtlı Trendli, Sabit Terimli ve Trendli olmak üzere tüm kısıt formlarında yapılmaktadır. Bu doğrultuda DPB ve BFR, RES, RER arasındaki ilişki ARDL sınır testi yaklaşımı ile incelenmektedir. Her bir model tersine çevrilerle oluşturulan (DPB'nin açıklayıcı değişken olduğu) modeller de analiz edilmektedir.

Tablo 3'te gösterilen sonuçlar trend ve sabit terim (*intercept*) üzerindeki tüm kısıt durumlarında söz konusu üç açıklayıcı değişken ile DPB arasında eş bütünleşme ilişkisine işaret etmektedir. Döviz Piyasası Baskısı'nın açıklayıcı değişken olduğu modellerden de BFR/DPB modeli hariç tüm modellerde tüm kısıtlarda değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmektedir. BFR/DPB modeli ise yalnızca Sabit Terimsiz kısıtında istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermektedir.

Tablo 3: ARDL Sınır Testi

Hipotez	F Testi İstatistikleri				
	Sabit Terimsiz	Kısıtlı Sabit Terimli	Sabit Terimli	Sabit Terimli ve Kısıtlı Trendli	Sabit Terimli ve Trendli
DPB ve BFR					
F _{DPB} (DPB/BFR)	164,22***	122,429***	163,227***	124,495***	165,944***
F _{BFR} (BFR/DPB)	3,869**	2.927	3.884	2.907	3.875
DPB ve RES					
F _{DPB} (DPB/RES)	210,676***	158,808***	208,591***	155,966***	207,94***
F _{RES} (RES/DPB)	82,401***	65,008***	71,59***	53,635***	71,224***
DPB ve RER					
F _{DPB} (DPB/RER)	34,089***	25,583***	30,452***	22,952***	30,588***
F _{RER} (RER/DPB)	21,8***	16,537***	22,043***	19,212***	25,596***

Not: ***, **, sırasıyla 1% ve 5% anlamlılık düzeylerine işaret etmektedir.

Analizlerin ikinci adımını NARDL yaklaşımının tanılayıcı istatistiklerinin hesaplanması oluşturmaktadır. Tablo 4'te buna ilişkin sonuçlara yer verilmektedir. Bunun yanında R^2 , düzeltilmiş R^2 , otokorelasyon (*autocorrelation*, *LM*) ve değişen varyans (*heteroscedasticity*, *ARCH*) test sonuçları da aynı tabloda gösterilmektedir.

Tablo 4: NARDL Modeli Tanılayıcı İstatistikler

İstatistikler	1.Model: Δ DPB	2.Model: Δ DPB	3.Model: Δ DPB
F_{PSS}	161,926***	208,591***	30,407***
L^-	-2,171**	0.824	0.696
L^+	-1,964*	1.019	0.888
S^-	0.904	10,204***	4,647***
S^+	-0.58	9,41***	0.72
W_{LR}	2,589**	0.111	3,069***
W_{SR}	0.988	-4,048***	2,73***
R^2	%63,2	%81	%65,2
Düzeltilmiş R^2	%62	%80,6	%64,1
LM Testi	0.764	0.2	0.753
ARCH Testi	0.113	0.997	0.212

Not: ***, **, * sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeylerine işaret etmektedir. Modellerde açıklayıcı değişkenler sırasıyla BFR, RES ve RER' dir.

Birinci modelin FPSS test sonucu Döviz Piyasası Baskısı (DPB) ve Bankacılık Sektörü Kırılganlığı (BFR) arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. Bankacılık Sektörü Kırılganlığının Döviz Piyasası Baskısı üzerindeki uzun dönemli etkileri istatistiksel olarak anlamlıdır. BFR'de meydana gelecek bir birimlik azalma DPB üzerinde 2,17'lik bir artışa neden olmaktadır. Diğer taraftan Bankacılık Sektörü Kırılganlığı'na gelen pozitif şokların uzun dönemde DPB'yi düşürdüğü görülmektedir. BFR'deki artışa rağmen DPB'de düşüş gözlenmesi beklentilerle uyumlu gözükmemektedir. Buna yol açan unsurun Türkiye'deki yerli yatırımcının kurdaki belirsizlik nedeniyle yatırım aracı olarak altına yönelmesi ve ekonomi yönetiminin döviz piyasasında istikrarı sağlamak amacıyla faiz artırımına gitmesinin etkili olabileceği değerlendirilmektedir. Kısa vadede Bankacılık Sektörü Kırılganlığı'nın Döviz Piyasası Baskısı üzerindeki pozitif ve negatif etkilerinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Analizin en önemli sonuçlarından biri olan uzun vadeli asimetrik ilişki testi (W_{LR}) istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermektedir. Buradan hareketle, Bankacılık Sektörü Kırılganlığı'ndan Döviz Piyasası Baskısı'na dönük uzun vadeli asimetrik bir etki olduğu ileri sürülebilmektedir. Kısa vadeli asimetrik ilişki testinde (W_{SR}) ise anlamlı sonuç tespit edilememektedir.

İkinci modelin FPSS test sonucu Döviz Piyasası Baskısı (DPB) ve M2/Uluslararası Rezervler (RES) değişkenleri arasında bir eş bütünleşme ilişkisinin olduğuna işaret etmektedir. Aynı modelde, RES değişkenine gelen pozitif ve negatif şokların uzun dönemde anlamlı olmadığı; ancak kısa dönemde DPB üzerinde etki doğurdıkları görülmektedir. Kısa dö-

nemde RES'e gelecek pozitif şokların DPB'yi artırıcı bir etki doğurması beklenebilmektedir. Çünkü RES değişkeninin artmasına yol açacak iki durum M2 para arzının arttırılması ve/ya rezervlerin azalmasıdır. Kısa vadede RES değişkenindeki bir birimlik düşüş DPB'de 10,2 birimlik bir düşüşe neden olmaktadır. RES değişkeninin düşmesi M2 para arzının azalması veya uluslararası rezervlerin artmasıyla mümkün olabileceğinden, her iki unsurun da DPB'yi azaltması, olağan olarak değerlendirilmektedir. Kısa dönemde RES değişkeninin DPB üzerinde asimetrik bir etkisinin olduğu da tespit edilmektedir.

Üçüncü model de Döviz Piyasası Baskısı (DPB) ve Reel Döviz Kuru (RER) arasındaki ilişkiyi incelemektedir ve Tablo 4'ün üçüncü sütunundaki sonuçlar bu iki değişken arasında eş bütünleşme ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Reel Döviz Kuru'na gelen negatif şokların uzun dönemde, pozitif şokların ise kısa ve uzun dönemde Döviz Piyasası Baskısı üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmektedir. Diğer taraftan ise, kısa dönemde RER'e gelen negatif şokların DPB üzerinde anlamlı sonuç verdiği görülmektedir. Kısa vadede RER'de meydana gelecek bir birimlik düşüş, DPB üzerinde 4,6 birimlik bir düşüşe neden olmaktadır. Reel Döviz Kuru'nun Döviz Piyasası Baskısı üzerinde kısa ve uzun dönemde asimetrik bir etkiye yol açtığı da bulgular arasında yer almaktadır.

Analizlerin son adımı olarak, değişkenler arasındaki asimetrik nedenselliği incelemek üzere Hatemi-J (2012) testi uygulanmaktadır. Bu testte, bağımsız X değişkeninden bağımlı Y değişkenine nedenselliğin olmadığını ileri süren sıfır hipotezi (H0) test edilmektedir. Böylece BFR, RES ve RER değişkenlerinden DPB'ye dönük bir asimetrik nedenselliğin olup olmadığı incelenmektedir. Buna ek olarak, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi değişkenlerin birbirleri üzerindeki nedenselliği, pozitif kümülatif şokların pozitif ve negatif kümülatif şoklar üzerindeki nedenselliği, negatif kümülatif şokların negatif ve pozitif kümülatif şoklar üzerindeki nedenselliği olmak üzere beş şekilde test edilmektedir.

Tablo 5'te BFR, RES ve RER değişkenlerinden DPB'ye yönelik asimetrik nedensellik test sonuçları gösterilmektedir. Bulgular Bankacılık Sektörü Kırılganlığı'ndan Döviz Piyasası Baskısı'na doğru asimetrik nedensellik olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca BFR'ye gelen negatif kümülatif şoklardan DPB'ye gelen pozitif kümülatif şoklara doğru da anlamlı bir asimetrik nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. RES ve DPB arasındaki asimetrik nedensellik testlerinde tüm yönlerde anlamlı sonuçlara ulaşılmaktadır. Son olarak RER'den DPB'ye dönük kuvvetli bir asimetrik nedensellik ilişkisi de tespit edilmektedir. Ayrıca RER ve DPB arasında aynı yönlü kümülatif şoklar arasında da asimetrik nedensellik bulunmaktadır.

Tablo 5: Hatemi-J (2012) Nedensellik Testi

Ho:	Test Değeri	K.D: %1	K.D: %5	K.D: %10
bfr \neq >dpb	7,723***	5.675	3.548	2.515
bfr+ \neq >dpb+	2.542	9.3	5.962	4.599
bfr- \neq >dpb+	7.181**	9.72	6.099	4.722
bfr- \neq >dpb-	2.467	10.46	6.195	4.682
bfr+ \neq >dpb-	3.523	9.93	6.409	4.939
res \neq >dpb	8.739***	6.743	3.675	2.709
res+ \neq >dpb+	5.319*	9.563	5.915	4.714
res- \neq >dpb+	42.685***	7.668	5.585	4.52
res- \neq >dpb-	9.821***	9.112	5.798	4.413
res+ \neq >dpb-	31.984***	9.968	6.311	4.64
rer \neq >dpb	15,45***	9.884	6.784	4.992
rer+ \neq >dpb+	6,403**	9.353	5.731	4.618
rer- \neq >dpb+	1.247	9.484	6.302	4.995
rer- \neq >dpb-	10,695**	12.281	8.59	6.805
rer+ \neq >dpb-	1.429	9.349	6.301	4.709

Not: ***, **, * sırasıyla 1%, 5% ve 10% anlamlılık düzeylerine işaret etmektedir. Gecikme sayısı (1), Hatemi-J kriteri ile belirlenmektedir. K.D. Kritik Değerin kısaltmasıdır.

Sonuç

Çalışmada Türkiye için Döviz Piyasası Baskısı'nın belirleyicileri ARDL sınır testi, NARDL yöntemi ve Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testiyle incelenmektedir. ARDL sınır testi sonuçları Döviz Piyasası Baskısı ile Bankacılık Sektörü Kırılganlığı, M2/Uluslararası Rezervler ve Reel Döviz Kuru değişkenleri arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. NARDL yaklaşımı kapsamında yapılan eş bütünleşme test sonuçları da bu sonucu desteklemektedir. Bu kapsamda en güçlü eş bütünleşme ilişkisinin Döviz Piyasası Baskısı ile M2/Uluslararası Rezervler arasında olduğu görülmektedir. Bunu Bankacılık Sektörü Kırılganlığı izlemektedir.

Bankacılık Sektörü Kırılganlığı'na gelen pozitif ve negatif şokların Döviz Piyasası Baskısı üzerinde uzun vadede anlamlı etkilere yol açtığı görülmektedir. Diğer taraftan iki değişken arasında yalnızca uzun vadede asimetrik bir etki tespit edilebilmektedir. M2/Uluslararası Rezervler değişkeni ise Bankacılık Sektörü Kırılganlığı'nın aksine yalnızca kısa dönemde anlamlı sonuçlara işaret etmektedir. Beklentilerle uyumlu bir şekilde M2/Uluslararası Rezervlerdeki artışın (azalmanın) Döviz Piyasası Baskısı'nı artırdığı (azalttığı) görülmektedir. Kısa vadede M2/Uluslararası Rezervler'in Döviz Piyasası Baskısı üzerinde asimetrik bir etkiye yol açtığı da tespit edilmektedir. Reel Döviz Kuru'nun Döviz Piyasası Baskısı üzerindeki etkisi incelendiğinde uzun dönemde anlamlı sonuçlara ulaşamamaktadır. Kısa vadede Reel Döviz Kuru'nda meydana gelecek negatif şokların ise Döviz Piyasası Baskısı üzerinde güçlü bir düşüşe yol açtığı tespit edilmektedir. Ayrıca Reel Döviz Kuru'nun Döviz Piyasası Baskısı üzerinde kısa dönemde asimetrik bir etkiye yol açtığı da bulgular arasında yer almaktadır.

Bankacılık Sektörü Kırılganlığı, M2/Uluslararası Rezervler ve Reel Döviz Kuru'ndan Döviz Piyasası Baskısı'na dönük asimetrik nedensellikler olduğu tespit edilmektedir. En güçlü asimetrik nedensellik ilişkisinin RESe gelen negatif kümülatif şoklardan DPB'ye gelen pozitif kümülatif şoklara doğru olduğu görülmektedir. Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik test sonuçları Döviz Piyasası Baskısı üzerinde anlamlı ve en güçlü nedenselliğe yol açan değişkenlerin sırasıyla M2/Uluslararası Rezervler, Reel Döviz Kuru ve Bankacılık Sektörü Kırılganlığı olduğunu göstermektedir.

Nihai olarak Türkiye'de döviz krizlerini açıklamada uluslararası rezervlerin, bankacılık sektörü kırılganlığının ve reel döviz kurunun etkili olduğu görülmektedir. Bu kapsamda uluslararası rezervlerin güçlenmesi ve reel döviz kurunun istikrara kavuşması döviz krizlerinin önlenmesi açısından önem arz etmektedir. Cari açığın sürdürülebilirliği ve yabancı sermayeyi çekebilecek istikrar ortamı bu çerçevede öne çıkan hususlardır. Zira sermaye hareketlerinin döviz kuru üzerinde neden olacağı oynaklık fiyat istikrarının ve finansal istikrarın bozulması süreçlerini doğurabilecektir. Buradan hareketle beklentilerin bozulması ve risk algısının artması tüketim ve yatırım davranışlarını etkileyerek temel makroekonomik göstergeler üzerinde olumsuz gelişmelere yol açabilecektir.

KAYNAKÇA

Amerika Birleşik Devletleri, St. Louis FED: <https://fred.stlouisfed.org/>

Ari, A. (2012), "Early warning systems for currency crises: The Turkish case", *Economic Systems*, 36(3), 391-410.

Ari, A. ve Cergibozan, R. (2016), "The Twin Crises: Determinants of Banking and Currency Crises in the Turkish Economy", *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(1), 123-135.

Athanasenas, A.; Katrakilidis, C.; Trachanas E. (2014), "Government spending and revenues in the Greek economy: evidence from nonlinear cointegration", *Empirica*, 41(2), 365-376.

Cergibozan, R. (2015), "Türkiye'deki Para Krizlerinin Belirleyicileri: Ekonometrik Bir Yaklaşım", Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi.

Çepni, E. ve Köse, N. (2006), "Assessing the Currency Crises in Turkey ", *Central Bank Review*, 6(1), 37-64.

Darvas, Z. (2012a), "Real Effective Exchange Rates for 178 Countries: A New Database", Bruegel Working Papers, 2012/06. (<https://www.bruegel.org/publications/datasets/real-effective-exchange-rates-for-178-countries-a-new-database/>)

Eichengreen, B.; Rose, A. K.; Wyplosz, C.; Dumas, B.; Weber, A. (1995), "Exchange Market Mayhem: The Antecedents and Aftermath of Speculative Attacks", *Economic Policy*, 10(21), 249-312.

Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987), "Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing", *Econometrica*, 55(2), 251-276.

Ersoy, I. (2013), "The Role of Private Capital Inflows and The Exchange Market Pressure on Real Exchange Rate Appreciation: The Case of Turkey", *South African Journal of Economics*, 81(1), 35-51.

Ertem, O. (2011), "Küresel Finansal Dalgaların Gelişmekte Olan Ülke Döviz Rezervleri ve Kurları Üzerine Etkisi", Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

Feridun, M. (2008), "Currency Crises in Emerging Markets: The Case of Post-Liberalization Turkey", *The Developing Economies*, 46(4), 386-427.

Feridun, M. (2009), "Determinants of Exchange Market Pressure in Turkey: An Econometric Investigation", *Emerging Markets Finance and Trade*, 45(2), 65-81.

Feridun, M. (2010), "Capital Reversals and Exchange Market Pressure: Evidence from the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Bounds Tests", *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 23(4), 11-21.

Girton, L. ve Roper, D. (1977), "A Monetary Model of Exchange Market Pressure Applied to the Postwar Canadian Experience", *The American Economic Review*, 67(4), 537-548.

Hatemi-J, A. (2012), "Asymmetric causality tests with an application", *Empirical Economics*, (43)1, 447-456.

Johansen, S. (1988), "Statistical analysis of cointegration vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.

Johansen, S. ve Juselius, K. (1990), "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Applications to the Demand for Money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169-210.

Kaminsky, G.; Lizondo, S.; Reinhart, C. M. (1998), "Leading Indicators of Currency Crises". *IMF Staff Papers*, 45(1).

Karabulut, G.; Bilgin, M. H.; Danisoglu, A. C. (2010), "Determinants of Currency Crises in Turkey: Some Empirical Evidence", *Emerging Markets Finance and Trade*, Vol. 46, No. sup1: 51-58.

Katircioğlu, S. T. ve Feridun, M. (2011), "Do macroeconomic fundamentals affect exchange market pressure? Evidence from bounds testing approach for Turkey", *Applied Economics Letters*, 18(3), 295-300.

Kaya, V. ve Yılmaz, Ö. (2006), "Para Krizleri Öngörüsünde Sinyal Yaklaşımı: Türkiye Örneği, 1990-2002", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(2), 129-155.

Kıbrıçoğlu, B.; Köse, B.; Uğur, G. (1998), "A Leading Indicators Approach to the Predictability of Currency Crises: The Case of Turkey", *Hazine Dergisi*, 12, 79-105.

Kıbrıçoğlu, A. (2003), "Monitoring Banking Sector Fragility", *Arab Bank Review*, 5(2), 51-66.

Kyin, T. S. ve Chin, L. (2017), "Exchange Market Pressure and Monetary Policies", *Global Conference on Business and Economic Research*, UPM, Malaysia, August 14-15.

Mariano, R. S.; Gultekin, B. N.; Ozmucur, S.; Shabbir, T.; Alper, C. E. (2004), "Prediction of currency crises: Case of Turkey", *Review of Middle East Economics and Finance*, 2(2), 87-107.

Ozkan, F. G. (2005), "Currency and Financial Crises in Turkey 2000 -2001: Bad Fundamentals or Bad Luck?", *The World Economy*, 28(4), 541-572.

Pesaran, M. H.; Shin, Y.; Smith, R. J. (2001), "Bounds testing approaches to the analysis of level relationships", *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.

Shin, Y.; Yu, B.; Greenwood-Nimmo, N. (2014), "Modelling Asymmetric Cointegration and Dynamic Multipliers in a Nonlinear ARDL Framework", In: R.Sickels, W.Horrace, Editors,

"Festschriftin Honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications", Springer.

Tamgac, U. (2011), "Crisis and self-fulfilling expectations: The Turkish experience in 1994 and 2000-2001", *International Review of Economics & Finance*, 20(1), 44-58.

Turan, T. ve Karakaş, M. (2017), "İkiz Açıklar Hipotezine Doğrusal Olmayan Sınır Testi Yaklaşımı", *Maliye Dergisi*, 173, 211-227.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/>

Uluslararası Para Fonu, Uluslararası Finansal İstatistikler: <https://data.imf.org/?sk=4c514d48-b6ba-49ed-8ab9-52b0c1a0179b&skId=1390030341854>

Üçer, M.; Van Rijckeghem, C.; Yolalan, R. (1998), "Leading Indicators of Currency Crises: A Brief Literature Survey and an Application to Turkey", *Yapı Kredi Economic Review*, 9(2), 3-23.

Weymark, D. N. (1995), "Estimating exchange market pressure and the degree of exchange market intervention for Canada", *Journal of International Economics*, 39(3-4), 273-295.

Yilmazkuday, H. ve Akay, K. (2008), "An analysis of regime shifts in the Turkish economy", *Economic Modelling*, 25(5), 885-898.

İSMUS
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(Journal of Medeniyet Politics)

Cilt: VII

2022

Sayı: 1

İÇİNDEKİLER

Fatma SARIASLAN, Ütopik Sosyalizm, Saint-Simon ve Mısır Modernleşmesi1-20

İbrahim KURAN, Halk Hikayelerinde ve Türkülerde Gündelik Direniş: Osmanlı-Türkiye Eşkiyaları Örneği21-34

Ahmet Ekrem KAYA, Döviz Piyasası Baskısının Belirleyicileri Üzerine Asimetrik Bir İnceleme35-53

JMP
Journal of Medeniyet Politics

Volume: VII

2022

No: 1

CONTENTS

Fatma SARIASLAN, Ütopik Sosyalizm, Saint-Simon ve Mısır Modernleşmesi1-20

İbrahim KURAN, Everyday Resistance in Folk Tales and Ballads: The Case of Ottoman-Turkish Bandits21-34

Ahmet Ekrem KAYA, An Asymmetric Analysis on the Determinants of Exchange Market Pressure: The Case of Turkey35-53

ISSN: 2547-9695
e-ISSN: 2587-0815

İLETİŞİM/CONTACT

Adres/Address: İstanbul Medeniyet Üniversitesi,
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, Güney Yerleşkesi A Blok 2. Kat, Dumlupınar Mahallesi D-100 Karayolu, Kadıköy / İstanbul
Telefon: +90 (216) 280 25 52 • Fax: +90 (216) 280 25 55
Kurumsal E-mail: siyasal@medeniyet.edu.tr • E-mail: ismus.dergi@medeniyet.edu.tr